

Intertemporalna pravila i zabrana retroaktivnosti u rimskom pravu

Šmic, Lara

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:855835>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

REPUBLIKA HRVATSKA

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

PRAVNI FAKULTET

Student:

Lara Šmic

DIPLOMSKI RAD

**INTERTEMPORALNA PRAVILA I ZABRANA
RETROAKTIVNOSTI U RIMSKOM PRAVU**

Kolegij:

RIMSKO PRIVATNO PRAVO

Mentor:

prof. dr. sc. Tomislav Karlović

Zagreb, 2024.

IZJAVA O IZVORNOSTI

Ja, Lara Šmic, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Lara Šmic, v. r.

SADRŽAJ

1.	UVOD.....	1
2.	RAZVITAK NAČELA ZABRANE RETROAKTIVNOSTI U RIMSKOM PRAVU..	3
3.	PRETORSKI EDIKT KAO OBLIK AUTENTIČNOG TUMAČENJA ZAKONA.....	5
3.1.	Općenito o pretorskom ediktu i problemu njegove retroaktivne primjene	5
3.2.	Ciceronov govor <i>In Verem II</i>, 1	6
4.	TEMPORALNA PRIMJENA PRAVILA U ZAKONODAVSTVU.....	9
4.1.	<i>Lex Falcidia</i>	9
4.2.	<i>Senatus consultum Velleianum</i>	11
4.3.	<i>Lex Iulia et Papia Poppaea</i>	13
5.	KOMENTARI KLASIČNIH PRAVNIKA I VREMENSKO DJELOVANJE.....	17
5.1.	Infamija	18
5.2.	Interdikti	20
6.	CARSKE KONSTITUCIJE.....	21
6.1.	Odredbe s općim važenjem	21
6.2.	Posebnost oporučnog raspolaganja i pitanje retroaktivnosti	23
6.2.1.	Justinijanova regulacija temporalne primjene pravila glede ošasne imovine.....	25
7.	ZAKLJUČAK.....	29
	LITERATURA	

1. UVOD

Živimo u turbulentnim vremenima, izloženi mnoštvu novih informacija te okruženi novim pojavama uslijed tehnološkog napretka koji se odvija neočekivanom brzinom. Kako bi održali korak s izazovima današnjice, pokušavamo se prilagoditi, no često je ta prilagodba samo prijelazna jer nas vrlo brzo dočeka nešto novo. Te se promjene reflektiraju i u pravu koje mora odgovoriti adekvatnom pravnom regulativom novim okolnostima. Zbog brojnih takvih promjena, sve je više pravnih propisa, ali i čestih izmjena postojećih. U takvim okolnostima moguće je da zakon ili neki drugi propis koji je danas na snazi sutra bude potpuno promijenjen ili budu promijenjene neke od njegovih odredaba. Zbog stalnih izmjena propisa pravna sigurnost građana, sadržaj i opseg njihovih prava i obveza, dovedeni su u pitanje, a i postoji sve veća opasnost od kršenja jednog od osnovnih pravnih načela – načela zabrane retroaktivne primjene prava.¹

Načela jesu općeprihvaćeni standardi u određenom pravnom sustavu kojima se priznaje status obvezujuće norme i koje sudovi koriste u obrazloženju svojih odluka.² Načelom zabrane retroaktivnosti želi se onemogućiti potencijalno oduzimanje već stečenih prava te osporavanje temeljnih pretpostavaka demokracije i temelja civiliziranih i pravednih društava³ – stabilnosti i izvjesnosti pravne regulacije. Građani očekuju da se mogu osloniti na zakon bez mogućeg ugrožavanja njihovih prava, stoga je problem retroaktivnih zakona što se kose s već uspostavljenim pravima i pravnim interesima.⁴ Načelo zabrane retroaktivnosti propisa pritom je samo naličje pravila da pravni propisi trebaju djelovati *pro futuro*.⁵ U Republici Hrvatskoj, navedeno je predviđeno čl. 90. st. 4. i 5. Ustava Republike Hrvatske prema kojima „zakoni i drugi propisi državnih tijela i tijela koje imaju javne ovlasti ne mogu imati povratno djelovanje“, a „samo iz posebno opravdanih razloga samo pojedine odredbe zakona mogu imati povratno djelovanje“.⁶ Međutim, u području kaznenog zakonodavstva, propisana je apsolutna

¹ Karlović, T., *Rimski temelji načela zabrane retroaktivnosti u građanskopravnim stvarima*, u: *Zbornik radova Zaklade Zlatko Crnić*, Zaklada Zlatko Crnić, Zagreb, 2008., str. 30.

² Jug, J., *Primjena pravnih načela u odlukama Vrhovnog suda Republike Hrvatske: Primjena načela u pravnoj teoriji i sudskom odlučivanju*, 2014., str. 8, dostupno na: https://www.vsrh.hr/custompages/static/HRV/files/JugJ_Primjena-pravnih-nacela-u-odlukama-VSRH.pdf (5. veljače 2024.)

³ V. McCreary, J., *Retroactivity of Laws: An Illustration of Intertemporal Conflicts Law Issues through the Revised Civil Code Act on Disinheritance*, *Louisiana Law Review*, vol. 62, br. 4, 2002., str. 1321.

⁴ *Ibid.*, str. 1322.

⁵ Lukić, R. D.; Košutić, B., *Uvod u pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1976., str. 314.

⁶ Ustav Republike Hrvatske (dalje u tekstu: Ustav RH), Narodne Novine, br. 56/1990, 135/1997, 113/2000, 28/2001, 76/2010, 5/2014, čl. 90, st. 4 i 5.

zabrana retroaktivnog djelovanja („*Nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poenali*“).⁷ Iznimno, retroaktivna primjena je dopuštena ukoliko je nakon počinjenja kaznenog djela zakonom propisana blaža kazna, te će se utoliko ona i primijeniti.⁸

U vezi već spomenutih izmjena i dopuna propisa, od velike su važnosti prijelazne odredbe. Njima se određuje prestanak važenja te stupanje na snagu novog propisa, odnosno vremensko djelovanje propisa.⁹ U pravilu zakoni počinju djelovati stupanjem na snagu u određenom roku nakon objave, no postoje i dvije iznimke od pravila da zakon proizvodi učinke od dana stupanja na snagu. Tako je prva iznimka ultraaktivno djelovanje – produljeno djelovanje zakona koji je prestao važiti, dok je druga iznimka već spomenuto retroaktivno djelovanje koje označava da se zakon primjenjuje na prošle događaje. Pritom, povratno djelovanje možemo sagledati iz dva aspekta: kao ono povratno djelovanje koje uređuje odnose u tijeku te ono kada zakon drukčije uređuje odnose koji su već završeni, o čemu će i više riječi biti kasnije.¹⁰

S obzirom na veliki utjecaj rimskog prava na suvremeno pravo, na činjenicu da su mnogi instituti rimskog prava i dalje u primjeni, neki promijenjeni ili modificirani kako bi bili uklopljeni u današnji sustav, a neki čak i nepromijenjeni¹¹, javlja se i pitanje ima li načelo zabrane retroaktivnosti svoje korijene u rimskom pravu. Svijest o vremenskom elementu u rimskom pravu razvila se u Rimu relativno rano, u vrijeme Republike¹², za razliku od prijašnjih shvaćanja kada se mislilo da su zakoni nepromjenjivi.¹³ Samo načelo zabrane retroaktivnosti oblikovano je kroz niz zakona, a njegova važnost posebno je istaknuta te po prvi puta obrazložena u Ciceronovu govoru *In Verrem*. U kasnijem razvoju, ono je potvrđeno carskim konstitucijama te je tako postalo i temeljem obrade u srednjem vijeku.

U ovom radu izložit će se detaljnije povijesni začetci načela zabrane retroaktivnosti te kako se ono razvijalo kroz rimsku pravnu povijest, odnosno utjecaj vremena na pravo kod Rimljana.¹⁴ Podjela je izvršena kronološki prema izvorima prava te unutar toge tematski prema najvažnijim područjima gdje se pojavila odgovarajuća regulacija retroaktivnosti.

⁷ Ovo načelo, uz načela: 1. *nullum crimen, sine lege certa*, 2. *nullum crimen, sine lege stricta*, 3. *nullum crimen, sine lege scripta*, jest sadržaj načela zakonitosti. Usp. više u: Horvatić, Ž.; Derenčinović, D.; Cvitanović, L., *Kazneno pravo, Opći dio 1*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016., str. 127. Usp. za regulaciju povratnog djelovanja Kaznenog zakona (dalje u tekstu: KZ), Narodne novine, br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, 114/2022, 114/2023.

⁸ Ustav RH, čl. 31, st. 1.

⁹ Borković, I., *Postupak i tehnike izrade pravnih propisa*, Informator, Zagreb, 1987., str. 91-95.

¹⁰ Račan, A., *Povratno djelovanje propisa*, Hrvatska pravna revija, br. 9, 2008., str. 1.

¹¹ Usp. Zimmerman, R., *The Law of Obligations: Roman foundation of the Civilian tradition*, Juta, Munich, Cape Town, 1990., uvodnik.

¹² Usp. du Plessis, P. J.; Borkowski A., *Roman Law*, Oxford University Press, Oxford, 2020., str. 3.

¹³ Broggin, G., *Retroactivity of Laws in the Roman Perspective*, Irish Jurist, vol. 1, br. 1, 1966., str. 151.

¹⁴ Naglasak će pritom biti na rimskom privatnom pravu.

2. RAZVITAK NAČELA ZABRANE RETROAKTIVNOSTI U RIMSKOM PRAVU

Prvotna razmišljanja kako je zakonodavstvo izraz postojećeg prava koje se primjenjuje u trenutnom i apsolutnom smislu, bez obzira na vrijeme događaja na koje se ono primjenjuje, u doba rimske republike bivaju sve više zamijenjena razmišljanjem o učinku vremena u pravu.¹⁵ Odraz navedenih promjena nalazi se prvotno u nizu zakona iz srednjeg doba Republike, odnosno perioda pretorskog prava. Tako je, primjerice, u *lex Papiria de Sacramentis*¹⁶ i *lex Plaetoria de iurisdictione*¹⁷ naglašeno da će se oni primjenjivati na pretora, odnosno *tres vires capitales* i *tresviri* nakon što budu izabrani. Oblikovanje vremenske perspektive može se pratiti i kroz druge zakone iz tog vremena.¹⁸

S obzirom na različite izvore koji spominju ili prenose dijelove republikanskih zakona ne može se sa sigurnošću utvrditi kada je prvi puta vrijeme kao bitan faktor u pravu počelo biti predmetom razmatranja. Međutim, svakako s tim u vezi valja spomenuti zakon koji datira otprilike iz 2. st. pr. Kr.¹⁹, *lex Atinia de usucapione*, koji je bio povodom prvih, dokumentiranih pravnih raspravama o njegovu djelovanju. Kako prenosi Gellije, tekst zakona je glasio:

*Gellius 17, 7: Legis veteris Atiniae verba sunt: „Quod subruptum erit, eius rei aeterna auctoritas est.“*²⁰

Konkretnije, zakon se bavi problemom dosjelošti (*usucapio*) ukradenih stvari, a uz *lex Atinia*, još je kasnije prema *lex Iulia et Plautia* propisano da se, stvar ne može steći dosjelošću, čak i ako je posjednik u dobroj vjeri, ako je stvar bila vlasniku oduzeta potajno ili koristeći silu.²¹

¹⁵ Broggin, G., *op. cit.* u bilj. 13, str. 151.

¹⁶ Festus 344 M: „*Quicumque praetor posthac factus erit, qui inter cives ius dicet, tres viros capitales populum rogato, hique tresvir (capitales)i, quicumque posthac facti erunt, sacramenta exigunto iudicantoque eodemque iure sunt, uti ex legibus plebique scitis exigere iudicareque esseque oportet.*“ (Tko god nakon ovoga bude izabran za pretora, koji među građanima dijeli pravdu, kao i *tres viri capitales* koje narod izabere, te *tresviri* koje narod nakon ovoga bude izabrao, neka zahtijevaju *sacramentum* i neka sude i rade po onim propisima, kako to treba po zakonima i plebiscitima zahtijevati i suditi). Prijevod prema: Romac, A., *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973., str. 33.

¹⁷ Censorius de die nat. 24,3: M.: „*Praetor urbanus, qui nunc est quique posthac fiat, duo lictores apud se habeto usque supremam ad solem occasum iusque inter cives dicito.*“ („Gradski pretor koji je sada i koji ubuduće bude izabran neka ima uza se dva liktora i neka sve do zalaska sunca dijeli pravdu među građanima.“.) Prijevod prema: Romac, A. *op. cit.* u bilj. 16, str. 34.

¹⁸ To su primjerice *Lex Claudia*, *Lex Calpurnia de repetundis*, *Lex Iulia repetundarum*, *Lex agraria* i drugi.

¹⁹ Potts, T. R., *Summary of the Institute of Gaius*, Oxford, London, 1907., str. 174.

²⁰ Gellius 17, 7: „Riječi starog Atinijevog zakona: „Za onu stvar koja je ukradena neka *auctoritas* bude vječita.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 16, str. 35.

²¹ Sorka, K., *Usucapio pro hedere in The Institutes of Gaius*, Jagiellonian University in Krakow, Krakow, 2018., str. 4.

Općenito, već je u Zakoniku 12 ploča bilo predviđeno da se ukradena stvar ne može steći dosjelošću²², dok se značaj *lex Atinia* tumači s obzirom na dodatno objašnjenje o kojemu govori Paulo:²³

D. 41. 3, 4, 6 (*Paul. lib. 54 ad edictum*): „*Quod autem dicit lex Atinia, ut res furtiva non usucapiatur, nisi in potestatem eius cui subrepta est reuertatur, sic acceptum est, ut in domini potestatem debeat reuerti, non in eius utique, cui subreptum est. Igitur creditori subrepta et ei cui commodata est in potestatem domini redire debet.*“^{24, 25}

Naime, prema Paulovom tumačenju, ukradena stvar se iznimno može steći dosjelošću, ali samo ako se ta stvar vrati prije toga vlasniku. Ključno je pak pitanje vezano uz Atinijev zakon vrijedi li i zakon samo *pro futuro* za buduće krađe, u skladu s uobičajenim djelovanjem zakona toga vremena. Kako je riječ o stanju koje je moglo postojati i ranije, njegova primjena bi ovdje bila složenija. Tako su i tadašnji, najvažniji pretklasični pravници raspravljali o problemu povratnog djelovanja zakona kroz pitanje treba li se *lex Atinia* primjenjivati samo u slučajevima budućih krađa ili i u onim slučajevima kada je krađa već počinjena, a s obzirom na tekst zakona „*quod subruptum erit, eius rei aeterna auctoritas*“.²⁶

Riječi zbog kojih se sumnjalo na retroaktivno djelovanje, *subruptum erit*, mogle bi upućivati i na prošlo, i na buduće vrijeme. Prema Gelijevom navodu (*Gellius 17, 7: „...Sed Q. Scaevola patrem suum et Brutum et Manilium, viros adprime doctos, quaesisse ait dubitasseque, utrumne in post facta furta lex valeret an etiam in ante facta...Itaque P. Nigidius,...,super dubitatione hac eorum scripsit...“*²⁷), saznajemo o dvojbi P. Mucija Scevole o tome je li *lex Atinia* zakon s retroaktivnim djelovanjem. Ako bi se odlučilo za tumačenje prema kojem bi se zakon odnosio samo na buduće slučajeve, potvrdili bi se pravni stavovi o neretroaktivnosti koji proizlaze iz

²² U doba republike nastao je Zakonik 12 ploča kojim je ozakonjeno dotadašnje običajno pravo. Vidi o njemu više u: Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, 14. izdanje, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022., str. 13.

²³ Crawford, M., H., *Roman Statutes*, vol. 2, Institute of Classical Studies, University of London, London, 1996., str. 745.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ D. 41, 3, 4, 6 (*Paul. lib. 54. ad edictum*): „Ukradena stvar može se steći dosjelošću samo ako je prvo vraćena osobi od koje je prisvojena. To treba tumačiti na način da se mora vratiti stvarnom vlasniku, a one osobi od koje je ta stvar faktično oduzeta.“ Prijevod prema: Watson, A., *The Digest of Justinian*, vol. IV, The University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1985., str. 31.

²⁶ Laffi, U., *Il principio dell'irretroattività della lege nell' esperienza giuridica romana dell'età repubblicana*, Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung, vol. 138, 2021., str. 250.

²⁷ Gellius 17, 7: „...Q. Scaevola je rekao da je pitao svog oca Bruta i Manilija, ljude velike učenosti, i da je sumnjao je li zakon vrijedi za krađe nakon što su počinjene ili i za one počinjene prije. Slično je P. Nigidije,...,pisao o njihovoj sumnji...“ Prijevod prema: Rolf, J. C., *The Attic Nights of Aulus Gellius*, Perseus Catalog, 1927., dostupno na: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Gel.%2017.7&lang=original> (8. siječnja, 2024.).

prethodnih zakona. Ipak, ako bi on djelovao i na krađe izvršene u prošlosti, može se reći da bi bila riječ o zakonu s retroaktivnim učinkom. Činjenica je, međutim, da ovaj zakon nije dao precizno formulirane naznake o vremenskoj perspektivi. U literaturi se smatra da se to može pripisati još neusavršenoj tehnici izrade zakona, ali i mogućeg neustaljivanja zabrane retroaktivnosti te njegove obvezujuće naravi u pravnom poretku.²⁸ Time bi se pak mogao i dati odgovor na pitanje o raspravi glede vremenskog djelovanja ovog zakona.

3. PRETORSKI EDIKT KAO OBLIK AUTENTIČNOG TUMAČENJA ZAKONA

3.1. Općenito o pretorskom ediktu i problemu njegove retroaktivne primjene

U isto doba kada djeluju prethodno navedeni pravnici, posljednja dva stoljeća rimske republike, značajnu ulogu u razvitku rimskog prava stekao je pretor. O njegovoj važnosti pisali su i rimski pravnici te je tako Marcijan rekao: „*ius honorarium viva vox est iuris civilis.*“²⁹ Uz već ranije postojeće propise civilnog prava i djelovanje pravnika³⁰, stvaranje novih pravnih pravila od strane pretora bilo je odraz njegove pravosudne djelatnosti, pri čemu je djelovao po načelima dobre vjere i pravičnosti.³¹ U okviru svoje pravosudne dužnosti pretor je izdavao edikte u koje je uvodio nove formule i tužbe i stvarao nova pravna pravila³², a pretorski su edikti građanima omogućili da budu upoznati sa sadržajem prava i kada će im biti dana pravna zaštita, „...*quod ius de quaque re quisque dicturus esset, seque praemuniret, edicta proponebant.*“³³

Pretorski su edikti posebno važni s obzirom na njihovu mješovitu, materijalno-procesnu narav, u vezi načela zabrane retroaktivnosti, jer njima se s jedne strane propisuje kako primijeniti pravo, a s druge strane su na isti način stvarana i nova materijalna prava. Općenito govoreći, na njih bi se također imalo primjenjivati načelo zabrane retroaktivnosti. Upravo je zato sporan edikt kojeg je izdao Ver, rimski političar koji je vršio razne magistrature u okviru kojih je

²⁸ *Ibid.*

²⁹ D. 1.1.8. (*Marcian, lib. 1, Institutes*), Watson, A., *The Digest of Iustinian, vol. I*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1985., str. 2.

³⁰ Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, 3. izdanje. Informator, Zagreb, 1989., str. 404; Schiller, A., A., *Jurist's law*, Columbia law Review, vol. 58, br. 8, 1958., str. 1226 – 1227.

³¹ Prema Papinijanu je tako pretorsko pravo ono koje je u javnom interesu, a koje služi kao pomoć, nadopuna ili ispravak postojećem pravu; D. 1. 1. 7. (*Papinian, lib. 2, Definitiones*).

³² Šarac, M.; Lučić, Z., *Actionem denegare: Podrijetlo uskrate sudovanja*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 45, br. 3, 2008., str. 454.

³³ D. 1. 2. 2. 10 (*Pomp. lib. sin. ench.*): „... koje će pravo pojedini magistrat primijeniti na odnosnu stvar i da bi ih na to pripremili, objavljivali su edikte.“ Prijevod na temelju: Watson, A., *op. cit.* u bilj. 29.

izdavao edikte, poznat po lošem vođenju provincije te korupciji zbog koje je Senat bio kritiziran još od vremena Sule, o kojem nas obavještava Ciceron.³⁴

Konkretnije, zbog niza zlouporaba, jedan od nezadovoljnika Verovim ponašanjem i odlukama, Stenije, odlučio se obratiti Ciceronu kako bi tužio Vera, na što je on pristao.³⁵ U govoru protiv Vera, Ciceron ga je, među ostalim, optužio i za pristranu interpretaciju *lex Voconia* putem edikta kojeg je izdao, a koji je imao retroaktivnu primjenu, sve na štetu Publija Annija Assela i njegove kćeri. Konkretnije, *lex Voconia* je zakon kojim je bilo određeno da ostavitelji upisani u prvi razred (dakle, oni s minimalnim bogatstvom od 100,000 asa) ne smiju postaviti ženu za oporučnog nasljednika, međutim iz edikta kojeg je izdao Ver, proizlazilo je da je ženama bilo zabranjeno postati nasljednicom značajnijeg dijela imovine, iako oporučitelji nisu bili upisani u prvi razred kako je bilo propisano temeljem zakona.³⁶

Ciceron je objavio protiv Vera 7 govora, od kojih su samo 2 održana, pri čemu je u kontekstu načela koje je središte ovog rada od izrazitog značaja dio *In Verrem II*, 1, koji ćemo detaljnije obraditi u nastavku.

3.2. Ciceronov govor *In Verrem II*, 1³⁷

Kako je Ciceron pristao tužiti Vera, u svom govoru problematizirao je edikt kojeg je Ver kao pretor donio temeljem *lex Voconia*, a koji je imao štetne posljedice s obzirom na njegovu retroaktivnost. Isto tako, Ciceron uviđa problem u tome što se ediktu pridavalo više važnosti nego samom zakonu; „...*tu edicto plus amplecteris quam lege*.“³⁸, dok bi edikti trebali služiti kao nadopuna već postojećeg prava. Svoj je govor započeo izloživši kako je Publije Annije Asselo postavio svoju kći za nasljednicu sukladno zakonima i običajima koji su tada vrijedili (*In Verrem II*, 1, 104: „*Faciebant omnia cum pupilla leges aequitas, voluntas patris, edicta praetorum, consuetudo iuris eius quod erat cum Asellus est mortuus*.“).³⁹ Ciceron nakon toga

³⁴ Gertman, S., *Javno i političko djelovanje Cicerona*, diplomski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2016., str. 14 – 17.

³⁵ Zanimljivo je da Ciceron sam sebe nije deklarirao kao pravnik, s obzirom na to da mu je govorništvo uvijek bilo iznad jurisprudencije. Lehne-Gstreinthaler, C., *Cicero's Law: Rethinking Roman Law of the Late Republic*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2016., str. 98.

³⁶ *Lex Voconia*, dostupno na: <https://oxfordre.com/classics/display/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-8201> (4. ožujka, 2024.)

³⁷ Karlović, T., *op. cit.* u bilj. 1, str. 32.

³⁸ *In Verrem II*, 1, 109: „...vi prihvaćate edikt više nego zakon.“ Prijevod na temelju: *In Verrem II*, 1, dostupno na: <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/verres.2.1.shtml>, (4. ožujka 2024.)

³⁹ *In Verrem II*, 1, 104: „Učinili su sve sa štićenikom, zakonima, pravednošću, očevom oporukom, pretorskim ediktima, običajima zakona koji su postojali kada je Asellus umro.“ Prijevod na temelju: *ibid.*

ističe kako donošenje edikta koji ima retroaktivnu primjenu predstavlja izdaju te opasnost za pravni poredak:

In Verrem, II. 1, 107: „... Quis umquam edixit isto modo? quis umquam eius rei fraudem aut periculum proposuit edicto, quae neque post edictum reprehendi neque ante edictum provideri potuit?...“⁴⁰

Tako postavlja pitanje tko je ikada sastavio edikt na navedeni način da se stvara opasnost za određena djela koja se ne mogu unaprijed predvidjeti ili naknadno spriječiti. Kao kontrapoziciju Ciceron uvodi *lex Voconia*, zakon koji se navodno ediktom tumači, kojim je uspostavljen drukčiji pravni poredak, u smislu da se novo pravno uređenje primjenjuje samo na prošle oporuke, a ne na buduće:

In Verrem II. 1, 107: „...Iure, legibus, auctoritate omnium qui consulebantur testamentum P. Annius fecerat non improbum, non inofficiosum, non inhumanum: quodsi ita fecisset, tamen post illius mortem nihil de testamento illius novi iuris constitui oporteret. Voconia lex te videlicet delectabat. Imitatus esses ipsum illum C. Voconium, qui lege sua hereditatem ademit nulli neque virgini neque mulieri: sanxit in posterum, qui post eos censores census esset, ne quis heredem virginem neve mulierem faceret.“⁴¹

Ciceron hvali Vokonija i njegov način pripreme zakona na način da se on primjenjuje samo na nove oporuke, one sastavljene tek nakon što bi cenzori izvršili popis građana nakon stupanja na snagu ovog zakona. U tom smislu govori i da je Ver trebao slijediti primjer Vokonija. Pritom nastoji objasniti kako se povratnim djelovanjem zakona stvara pravna nesigurnost. Također, naglašava da se ne mogu donositi novi zakoni koji bi poništili učinak ranije poduzetim radnjama, dakle onima koje su već izvršene prije nego što je sam zakon stupio na snagu. Međutim, Ciceron ipak dopušta retroaktivnu primjenu kada kaže:

⁴⁰ *In Verrem II, 1, 107: „...Tko je ikada izdao takav edikt? Tko je ikada propisao ediktom kaznu ili opasnost za djelo koje se ne može spriječiti poslije djela niti predvidjeti prije“.* Prijevod na temelju: *ibid.*

⁴¹ *In Verrem, II, 1, 107: „...Po pravu, po zakonima, i autoritetom svih koji su bili konzultirani, P. Annius je sastavio oporuku koja nije bila nemoralna, nije neodgovorna, niti nehumana: i da je to učinio, ipak nakon njegove smrti ne bi trebalo ništa o toj oporuci propisivati novim zakonom. Vokonski zakon te je oduševio. Oponašao bi samog C. Voconiusa, koji svojim zakonom nikome nije oduzeo nasljedstvo, ni djevici ni ženi: zapovjedio je potomstvu, koje će nakon njih cenzori suditi, da nitko ne smije djevicu ni ženu učiniti nasljednicom.“* Prijevod na temelju: *ibid.*

In Verrem, II, 1, 108: „...neque in ulla praeteritum tempus reprehenditur nisi eius rei quae sua sponte tam scelerata et nefaria est ut, etiamsi lex non esset, magnopere vitanda fuerit...“⁴²

Ciceron spoznaje da bi trebalo napraviti distinkciju između onih slučajeva koji ne zaslužuju biti obuhvaćeni novim zakonima, od onih koji su sami po sebi toliko teški da ne mogu proći nekažnjeno, iako do tada nije bila za njih predviđena zakonska sankcija. On smatra da su ti najteži slučajevi iz domene kaznenog prava, a u biti bili bi kažnjivi prema običajnom ili drevnom pravu zajednice, te zato radi iznimku u kaznenopravnim stvarima.

Općenito, ljudi usklađuju svoje ponašanje s normama i očekuju da će pravo na različite događaje odgovoriti onako kako je to propisano⁴³, što je sasvim logično, jer kada to ne bi bilo tako, zakoni ili bolje rečeno dostupnost zakona izgubila bi svoj smisao. A taj smisao je upoznavanje adresata normi sa sadržajem normi. Poznajući odredbe, ljudi mogu prilagoditi svoje postupke, ali ne samo to, nego znaju što mogu očekivati ako ne postupe u skladu sa zakonom. Kada želimo razjasniti zašto Ciceron ovdje dopušta retroaktivnost, kao iznimku kako se ne bi dovodila u pitanje pravna sigurnost, razlog je to što je riječ o takvim povredama da je nerealno očekivati da za njih ne treba odgovarati jer bi općenito trebalo biti svima jasno da ne smiju postupati na određeni način, bez obzira na izričitu zabranu. U vezi s time, treba dodati da se zakonima ni ne može predvidjeti svaka ljudska akcija i da odredbe većinom jesu odraz stvarnih zbivanja. Kada se ovdje ne bi retroaktivno primjenjivao zakon, svaki bi se počinitelj zločinačkih i podlih djela, kako ih Ciceron naziva, mogao pozivati na to da pravna regulativa ne postoji i prošao bi bez sankcije, a što nije ni u čijem interesu. Zato Ciceron govori da takva djela zaslužuju sankciju bez obzira na vrijeme donošenja zakona.

Nadalje, Ciceron kritizira retroaktivnu primjenu edikta na način da kaže kako je pretor donošenjem edikta izvršio uplitanje u prava koja su bila omogućena prema zakonu, prava koja su bila poznata građanima te su temeljem njih postupili, a ovim im se ediktom ta prava oduzimaju. Takvo mišljenje Ciceron konkretizira riječima:

⁴² *In Verrem* II, 1, 108: „...niti ga se okrivljuje u bilo kojem prošlom vremenu osim za ono što je samo po sebi toliko zločinačko i podlo da, čak i da ne postoji zakon, bilo bi to uvelike izbjegnuto...“ Prijevod na temelju: *ibid.*

⁴³ Usp., Munzer, S., R., *Theory of Retroactive Legislation*, Texas Law Review, vol. 61, br. 3, 1982., str. 426.

In Verrem II. 1, 114: „Pater dat filiae, prohibes; leges sinunt, tamen te interponis! De suis bonis ita dat ut ab iure nona beat; quid habes quod reprehendas? Nihil, opinor....“⁴⁴

Prema tome, ako zakon nešto dopušta, pretor ne bi trebao ediktom interferirati u tuđe raspoložbe. Ovime Ciceron ukazuje na važnost zakona te da se treba primjenjivati ispred edikta koji je nastao pretorovom arbitrarnom djelatnošću i na štetu prava koja je pružio zakon, a to još više naglašava u:

In Verrem II. 1, 116: „Videte ut hoc iste correxerit. Componit edictum his verbis ut quivis intellegere possit unius hominis causa conscriptum esse, tantum quod hominem non nominat; causam quidem totam perscribit, ius, consuetudinem, aequitatem, edicta omnia neglegit...“⁴⁵

Dakle, pretor bez obzira na postojanje zakona kojim je bilo regulirano pitanje nasljedstva, ne oslanjajući se barem na običaje i pravičnost, propisuje ediktom takva rješenja koja ne samo da su u sukobu sa zakonom, nego je u pitanje dovedena hijerarhija propisa. Prema onome što je Ver učinio, edikt, koji je retroaktivan, dolazi u primjenu prije samog zakona koji nesporno određuje od kada se primjenjuju njegove odredbe, što Ciceron oštro osuđuje. Također Ciceron je istaknuo da je to bilo učinjeno radi koristi jedne osobe, koja nije imenovana, a čime je dovedena u pitanje Verova motivacija, odnosno upućeno je na zlorabu ovlasti pretora što je u biti i temelj postupka protiv Vera.

4. TEMPORALNA PRIMJENA PRAVILA U ZAKONODAVSTVU

4.1. *Lex Falcidia*

Uz već ranije spomenute zakone, iz perioda kasne Republike, tj. nakon Cicerona, također je nastavljena praksa određenja temporalne primjene zakona te se često nailazi na izraz *post hanc legem* koji upućuje na zabranu retroaktivnosti propisa.⁴⁶ Primjerice, kako prenosi Paulo, učenik

⁴⁴ *In Verrem*, II., 1, 114: „Otac daje kćeri, ti zabranjuješ; zakoni dopuštaju, ti se miješaš! On daje od svojih dobara, tako da ne odstupa od zakona; što imaš kritizirati? Ništa, mislim...“ Prijevod na temelju: *op. cit.* u bilj. 38.

⁴⁵ *In Verrem*, II., 1, 116: „Vidite da je ovo ispravljeno. On sastavlja edikt ovim riječima, tako da svatko može razumjeti, da je napisan radi jednog čovjeka, toliko da ne imenuje čovjeka, doista on zapisuje cijeli slučaj, zanemarujući zakon, običaje, pravičnost i odredbe.“ Prijevod na temelju: *ibid.*

⁴⁶ Brogkini, G., *op. cit.* u bilj. 13, str. 152.

Cervidija Scevole kao jednog od najpoznatijih pravnika II. stoljeća⁴⁷, primjena *lex Falcidia* iz 40. g. pr. Kr.⁴⁸ ograničena je na oporuke koje će biti sastavljene u budućnosti:

D. 35, 2, 1 pr. (*Paul. lib. sing. ad l. Falc.*): „*Lex Falcidia lata est, quae primo capite liberam legandi facultatem dedit usque ad dodrantem his verbis: „Qui cives Romani sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum fascere volet, ut eam pecuniam easque res quibusque dare legare volet, ius potestasque esto, hac lege sequenti licebit.“ Secundo capite modum legatorum constituit his verbis: „Quicumque civis Romanus post hanc legem rogatam testamentum faciet, is quantam cuique civi Romano pecuniam iure publico dare legare volet, ius potestasque esto, dum ita detur legatum, ne minus quam partem quartam hereditatis eo testamento heredes capiant, eis, quibus quid ita datum legatumve erit, eam pecuniam sine fraude sua capere liceto isque heres, qui eam pecuniam dare iussus damnatus erit, eam pecuniam debeto dare, quam damnatus est“*“.⁴⁹

U knjizi komentara ovoga zakona, kojim je rimskim građanima omogućeno oporučno raspolaganje svojom imovinom na način da nasljedniku mora ostati jedna četvrtina ostavine (*quarta Falcidia*)⁵⁰, Paulo je prenio tekst zakona. U prvom poglavlju je potvrđena sloboda oporučnog raspolaganja, dok je u drugom konkretnije propisana obveza održanja slobodne četvrtine samom nasljedniku. U kontekstu primjene zakona u vremenu, *Lex Falcidia* pritom jasno u oba poglavlja daje do znanja da situacije nastale prije stupanja na snagu samog tog zakona ne potpadaju pod njegov režim, nego samo novonastale oporuke, čime je jasno vidljivo kakav je bio pristup u to doba prema povratnom djelovanju zakona.⁵¹

⁴⁷ Romac, A., *Sentencije*, Latina et Graeca, Zagreb, 1989., str. 8.

⁴⁸ Više o *lex Falcidia* vidi u: Jhering, R. von. *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, Leipzig, 1865., str. 255.

⁴⁹ D 35, 2, 1 pr. (*Paulus I. sing. ad. I. Falc.*): „Donijet je Falcidijev zakon koji je u prvom poglavlju dozvolio slobodu ostavljanja legata ovim riječima: „Rimskim građanima, koji nakon donošenja ovog zakona budu htjeli da sastave testament da bi svoj novac i svoje stvari mogli dati ili ostaviti u obliku legata (kao legat), neka to bude pravo i dozvoljeno, onako kako je u ovom zakonu određeno.“ U drugom poglavlju način ustanovljavanja legata utvrdio je ovim riječima: „Koji god rimski građanin nakon donošenja ovog zakona bude sastavio testament, neka mu bude pravo i dozvoljeno da dade i ostavi kao legat rimskom građaninu koliko god hoće imovine, prema propisima javnog prava, ali legat tako da odredi da ne bi nasljednici po tom testamentu dobili manje od jedne četvrtine ostavine, pa oni kojima je na taj način dano ili ostavljeno u obliku legata, mogu taj novac bez opasnosti uzeti, a nasljednik kome je naređeno i određeno da tu imovinu dade, dužan je tu imovinu dati kako mu je naređeno.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 16, str. 35.

⁵⁰ Romac, A., *Institucije*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994., str. 246.

⁵¹ Sartor, G., *Leibniz's solution to the puzzle of Lex Falcidia*, Scienze Giuridiche, Scienze Cognitive e Intelligenza Artificiale, vol. 11, br. 1, 2018., str. 111.

4.2. *Senatus consultum Velleianum*

Uz već spomenutu primjenu zabrane retroaktivnosti u zakonima i pretorskim ediktima, povratno djelovanje nije moguće ni kod *senatus consulta*, mišljenja Senata.⁵² U rimskom pravu, *senatus consulta* nisu izvorno bila pravno obvezujuća, no tijekom vremena su stekla obveznu snagu koju imaju u klasično doba. Primjer takvog mišljenja, relevantan za temu ovog rada, jest i *senatus consultum Velleianum*⁵³ iz 46. godine koji glasi:

*Paul. Sent. II, 11 (Ad senatus consultum Velleianum): „1. In omni genere negotiorum et obligationum tam pro iuris viris quam pro feminis intercedere mulieres prohibentur...“*⁵⁴

Temeljem ovog senatskog mišljenja kod svih vrsta pravnih poslova, ženama je bilo zabranjeno jamčiti za drugoga, bilo za muškarce ili za žene. I prethodni edikti cara Augusta i Klaudija propisivali su ženama ograničenije jamstva, ali prema ediktima žene nisu mogle jamčiti samo za muževe;⁵⁵ „tj. kako je prenio Ulpijan u D. 16, 1, 2 pr.:...*edictis eorum erat interdictum ne feminae pro viris suis intercederent.*“^{56, 57}

Upravo je *senatus consultum Velleianum* primjer kojega Savigny, kao glavni pripadnik pandektističke škole koji je pisao o problemu primjene i kolizije prava u vremenu⁵⁸ koristi kada daje svoje objašnjenje o retroaktivnosti propisa u rimskom pravu. Prije svega, Savigny navodi

⁵² *Senatus consultum* bila su mišljenja Senata koje je davao Senat na zahtjev magistrata (u doba republike). Iako ta mišljenja nisu bila pravno obvezujuća, magistrati su ga unosili u edikte. V. više o *senatus consultum: senatus consultum*, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024, pristupljeno: (12. ožujka 2024.), <https://www.enciklopedija.hr/clanak/senatus-consultum>, Gai, Inst. 1, 4: „*Senatus consultum est quod senatus iubet atque constituit, idque legis vicem optinet, quamvis fuerit quaesitum.*“ („Mišljenje Senata je ono što Senat naredi i ustanovi, ovo (pravo) ima snagu zakona, premda je to bilo sporno.“) Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 16, str. 8-9.

⁵³ Kahn, E., *Farewell Senatus consultum Velleianum and Authentica Si Qua Mulier*, South African Law Journal, vol. 88, br. 3, 1971., str. 364.

⁵⁴ Senatska odluka Velejanova: „Ženama je zabranjeno intercedirati (garantirati, ulaziti u obveze kao treća osoba) kod svih vrsta pravnih poslova i obveza, bilo za muževe (muškarce) bilo za žene.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 50, str. 83.

⁵⁵ Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 22, str. 271.

⁵⁶ D. 16, 1, 2 pr. (*Ulp., lib. 29 ad edictum*): „...njihovim ediktima bilo zabranjeno da se žene obvezuju za svoje muževe. Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 16, str. 355.

⁵⁷ Ako bi žena pak novac iskoristila za sebe, a obvezala se za drugoga, tada ne dolazi do primjene navedene odluke na što nas upućuje: D. 16, 1, 11 (*Paulus lib. trigensimo ad edictum*): „*Si mulier tamquam in usus suos pecuniam acceperit alii creditura, non est locus senatus consulto; alioquin nemo cum feminis contrahet, quia igrari potest, quid acture sint.*“ (Ako žena, obvezujući se za drugoga, primi (upotrijebi) novac isključivo za sebe, onda nema mjesta primjeni senatskog mišljenja; u protivnom nitko ne bi smio zaključivati ugovore sa ženama, jer ne bi mogao znati što one zapravo zaključuju.) Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 16, str. 353.

⁵⁸ Jedan od najvećih i najpoznatijih pravnika koji je djelovao u 19. stoljeću. Bio je predvodnik pandektističke škole koju je činila skupina učenjaka koji su se bavili proučavanjem Pandekta (po čemu su dobili ime). Prema: Pandects, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Pandects> (11. travnja 2024.) V. bilj. 81.

kako se načelo zabrane retroaktivnosti primjenjuje na pojedinačne pravne odnose i pravna pitanja te da je kod ovog načela potrebno razmotriti odnos između starog i novog zakonodavstva.⁵⁹ Pritom razlikuje dvije situacije, glede kojih razvija posebne „formule“, rješenja, pomoću kojih želi objasniti na koji način vremenska kolizija utječe na propise kojima se stječu prava.

Prva situacija se odnosi na stjecanje prava te je riječ o jednostavnijem oblikovanju formule da novi zakoni ne smiju biti retroaktivni.⁶⁰ Naime, ovdje retroaktivni učinak treba shvatiti u formalnom smislu, što znači da posljedice prošlih pravnih činjenica potpadaju pod primjenu starih zakona, a ako bi novi zakoni zadirali u njih, onda bi oni bili retroaktivni.⁶¹ Zapravo, pravni smisao retroaktivnog učinka o kome Savigny govori odnosi se na situacije koje su se već dogodile te posljedično tome i imale su određene učinke koji bi potpali bi pod režim novog zakona.

Druga situacija se odnosi na zaštitu i održanje već stečenih prava.⁶² Stečena prava definira kao područje neovisne vladavine individualne volje, a ne apstraktne ovlasti svih ljudi.⁶³ Konkretnije, zaštita se odnosi na stvarno stečena prava, ne i na očekivanja ili mogućnost njihova stjecanja. Prema tome, ne isključuje se trenutni učinak novog zakona koji drukčije uređuje prava ili ovlaštenja od ranijeg jer, kako Savigny navodi, do sada postojeća apstraktna ovlaštenost svih ljudi nema prirodu stečenih prava.⁶⁴ Time želi reći da iako u zakonu jesu bile propisane odredbe kojima su dana određena ovlaštenja ili prava, ne znači nužno da su i ona stečena od strane građana. Stoga, iako je prema zakonu postojala mogućnost njihovog stjecanja, ona ostaje apstraktna sve dok se doista ne ostvari.

U svijetlu ove formule možemo promatrati, u skladu sa Savignyjevim razlaganjem, spomenuti *senatus consultum Velleianum*. Prema ovom izvoru žene više nemaju ovlast pružanja potpunih jamstava za pravne poslove i obveze. Dakle, ovaj *senatus consultum* određuje, da za razliku od prijašnjeg uređenja, žene jesu izgubile ovlast, ali ta je ovlast bila samo apstraktna ako je žene zaista nisu iskoristile. Ako je ovlast bila apstraktna, zabilježena samo u propisu, tada ni ne

⁵⁹ Savigny, F., C., von., *System des heutigen Römischen Rechts*, Bei Veit und Comp., Berlin, 1849., str. 381.

⁶⁰ *Ibid.*, str. 382.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*, str. 384.

⁶³ Ovdje se može spomenuti kako Ruspini, kao jedan od istaknutih domaćih autora, u svom radu o stečenim pravima navodi kako su sva prava u odnosu ovisnosti od zakona, no ipak su neka od njih u trajnoj i zavisnoj vezi sa zakonom. Konkretnije, prema njemu su stečena prava, *iura quesita*, ona čiji je uzrok pravno odnosna činjenica te ona traju i nakon prestanka zakona temeljem kojeg je neka osoba to pravo stekla. Usp. Ruspini, A., *Kanon 10. Zakonika i stečena prava*, Bogoslovska smotra, vol. 13, br. 1, 1925., str. 63 – 64. Više o Ruspiniju vidi na: <http://virtualna.nsk.hr/unizg/ректор-ivan-angelo-ruspini/>, (18. ožujka 2024.)

⁶⁴ Savigny, F., C., von., *op. cit.* u bilj. 59, str. 385.

možemo govoriti u konkretnom slučaju o stečenim pravima niti da su ona oduzeta temeljem senatskog mišljenja. S obzirom na to da je žena to pravo imala, ne znači da ga je i konzumirala. Retroaktivni učinak Savigny objašnjava i kroz drugi primjer u kojem bi se prema propisu punoljetnost pomaknula s dvadeset jedne godine života na dvadeset pet.⁶⁵ Zamislimo primjer prema kojem bi u vrijeme stupanja propisa na snagu osoba imala dvadeset ili manje godina. Tada bi se na nju primjenjivao novi propis koji kaže da se punoljetnost stječe od dvadeset pete godine života. Odnosno, u vrijeme stupanja propisa na snagu te su osobe bile maloljetne te jedina promjena za njih jest ta da se njihova maloljetnost produžuje za određeni niz godina te se nikako ne bi moglo govoriti o oduzimanju stečenih prava jer te osobe punoljetnost nisu ni stekle. Međutim, drugačije je ako je osoba već bila punoljetna po starom propisu jer je na primjer navršila dvadeset tri godine, a prema sadržaju novog propisa izgubila bi to stečeno pravo i bila bi stavljena pod skrbništvo prema rimskom pravu. Ako bi se na taj način dopustilo djelovanje novog zakona, tada bi se dopustio njegov retroaktivni učinak.

4.3. *Lex Iulia et Papia Poppaea*

U pogledu vremenskog djelovanja zakona, posebnu pozornost privlače zakoni obiteljskog prava koje je izdao car August. Riječ je o tri zakona, od kojih su prvo izdani *lex Iulia de maritandis ordinibus* 18. g. pr. Kr. te, pretpostavlja se iste godine, *lex Iulia de adulteriis*.⁶⁶ *Lex Iulia de maritandis ordinibus* je kasnije nadopunjen i izmijenjen u određenoj mjeri, no te dopune nisu bile prihvaćene sve do donošenja *lex Papia Poppaea* (9. g.) čija je svrha u biti bila ublažiti pravila ranijeg zakonodavstva.⁶⁷ Međutim, jasna razlika između ta dva zakona nije vidljiva, tim više što se oni u izvorima klasičnog prava navode kao jedan zakon, *lex Iulia et Papia Poppaea*.⁶⁸ Kako bi mogli shvatiti temporalnu primjenu zakona, potrebno je reći nešto više o njima, koja se namjera željela postići te u skladu s time tumačiti učinak odredaba u vremenu.

Dok *lex Iulia de maritandis ordinibus* stavlja naglasak na zabranu mješovitih brakova između slojeva, *lex Papia Poppaea*, između ostalog, nameće sankcije za muškarce i žene ako ne bi sklopili brak u životnoj dobi u kojoj to zakon određuje (muškarci između svoje dvadeset pete i šezdesete godine te žene između dvadeset pete i pedesete godine).⁶⁹ Uz kazne koje su bile

⁶⁵ *Ibid.*, str. 386.

⁶⁶ Evans, Grubbs, J., *Woman and the Law in the Roman Empire*, Routledge, London, 2002., str. 84.

⁶⁷ McGinn, A., J., T., *Prostitution, Sexuality and Law in Ancient Rome*, Oxford University Press, Oxford, 1998., str. 70.

⁶⁸ Treggiari, S., *Roman Marriage*, Clarendon Press, Oxford, 1992., str. 60.

⁶⁹ Dixon, S., *The Roman Family*, The John Hopkins University Press, London, 1992., str. 120.

propisane za neoženjene (*caelibes*), one su bile predviđene i za one koji su bili u braku, ali nisu imali djecu (*orbi*):⁷⁰

*Gai. Inst. 2, 111: „Caelibes quoque qui lege Iulia hereditates legataque capere vetantur, item orbi, id est qui liberos non habent, quos lex Papia plus quam dimidias partes hereditatis legatorumque capere vetat.“*⁷¹

Kazne su se odnosile na mogućnost nasljeđivanja pa je tako bilo određeno da, osim u slučaju bližih srodnika, *caelibes* ne mogu biti u oporuci imenovani kao nasljednici ili legatari, a *orbi* mogu naslijediti samo polovicu onoga što im je bilo ostavljeno.⁷² S druge strane, za one koji bi imali djecu, postojale su nagrade.⁷³

Kao što vidimo, Augustovim zakonodavstvom kažnjavano je nesklapanje braka u određenoj životnoj dobi te brakovi bez djece. Razloge zbog kojih se August odlučio na sankcioniranje baš tih situacija možemo potražiti u njihovom značaju koji su imali u Rimu. Kako Treggiari ističe, brak se sklapao zbog rađanja zakonite djece, a što je omogućilo porast broja građana te vitalnu liniju krvne loze.⁷⁴ Što se tiče djece, ona su omogućavala određeni društveni položaj i obiteljsku čast, a također, djeca su bila znak nade u antičkom Rimu.⁷⁵ Kada su djeca nasljeđivala od svojih predaka, tada oni nisu naslijedili samo materijalnu ostavštinu, već je ono predstavljalo obiteljski kontinuitet.⁷⁶

Zauzeta su različita stajališta oko prave svrha zakona, a posebice kažnjavanja nemogućnošću nasljeđivanja, odnosno nasljeđivanja u manjem opsegu nego je to predvidio oporučitelj. Dok neki smatraju da svrha leži u poticanju nataliteta⁷⁷, drugi u odredbama zakona pronalaze financijski aspekt. Oni vide takav način regulacije kao izvor sredstava za državu budući da je državi bila dodijeljena imovina koju navedene kategorije ljude nisu mogle naslijediti.⁷⁸ Prema

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ Gaj, *Inst. 2, 111*: „Neoženjeni također, kojima je prema *lex Iulia* zabranjeno uzimanje nasljedstva i legata te isto vrijedi i za *orbi*, a to su oni koji nemaju djecu, kojima je zabranjeno uzeti više od polovice nasljedstva ili legata prema *lex Papia*.“

⁷² Dixon, S., *op. cit.* u bilj. 69, str. 120.

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ Treggiari, S., *op. cit.* u bilj. 68, str. 8 i 11.

⁷⁵ V. Dixon, S., *op. cit.* u bilj. 69, str. 110.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ Usp. Treggiari, S., *op. cit.* u bilj. 68, str. 60; Field, J., A., *The Purpose of the Lex Julia et Papia Poppeae*, *The Classical Journal*, vol. 40, br. 7, 1945., str. 398.

⁷⁸ Strain, R., *Family Matters: Augustan Legislation and the Retainment of Property Within Elite Family*, dostupno na https://www.academia.edu/1774572/Family_Matters_Augustan_Legislation_and_the_Retainment_of_Property_within_Elite_Families, (3. svibnja 2024.) str. 28.

tome, ona bi pripadala državnoj blagajni, *aerarium*, a kasnije *fiscus*⁷⁹, odnosno riječ je bila o institutu ošasne imovine.⁸⁰

Same odredbe zakona bile su predmetom tumačenja mnogih pravnika, a posebnu pozornost imale su odredbe koje su uređivale pitanja nasljeđivanja. Općenito, u vezi njihova djelovanja javlja se i pitanje temporalnog važenja glede čega je jedan od komentara preuzet već u prvoj knjizi *Digesta*⁸¹, pri čemu Paulo upućuje da bi kod tumačenja ovih zakona trebalo uzeti u obzir ukupno zakonodavstvo:

D. 1, 3, 28 (*Paul. lib. 5 ad legem Iuliam et Papiam*): „*Sed et posteriores leges ad priores pertinent, nisi contrariae sint, idque multis argumentis probatur.*“⁸²

S obzirom na tvrdnje kako je *lex Papia Poppaea* zakon koji je donesen kako bi se ublažila vrlo striktna pravila koja su bila uvedena kroz *lex Iulia de maritandis ordinibus*, navedenu Paulovu odredbu možemo shvatiti u smislu da je *lex Papia Poppaea* određena nadopuna prijašnje regulacije, te da zakone treba zajednički tumačiti, na što ukazuje i nazivlje tog zakona, *lex Iulia et Papia*. Međutim, neki autori zauzimaju stav kako su zakoni jasno raspoznavani jer svaki regulira posebnu materiju.⁸³ Paulo pak ovdje poručuje da ako ranije zakonodavstvo treba promatrati u svjetlu ranijih pravnih pravila. Paulo ipak govori da se neće prihvatiti svako određenje, već samo ona koja nisu kontrarna. Jedan takav primjer jest pravilo uvedeno prema *lex Papia Poppaea* koji povisuje granice životne dobi u kojoj se očekuje da će osobe sklopiti brak.⁸⁴

Augustova regulacija koja je u stvarnosti dovela do pojave ošasne imovine biva predmetom zanimanja pravnika, čime su se najviše bavili Paulo i Ulpijan, kod kojih pronalazimo njihova

⁷⁹ McGinn, A., J., T., *op. cit.* u bilj. 67, str. 73.

⁸⁰ U nasljednom pravu, ako ne postoji netko tko nasljeđuje imovinu, bilo iz razloga što ostavitelj nema nasljednika, ili su nasljednici nesposobni naslijediti, ili moguće da su se nasljednici odrekli nasljedstva, takva se imovina naziva ošasnom ili kaduktnom. Klarić, P.; Vedriš, M., *Građansko pravo*, Narodne Novine, Zagreb, 2014., str. 705.

⁸¹ *Digesta* ili Pandekta je zbirka najučenijih tekstova drevnih vremena, koji su bili fragmentirani. Svi tekstovi koji su bili upotrebljivi, sakupljeni su u pedeset knjiga te su sve dvosmislenosti bile uklonjene. U *Digestama*, što je i razlog samog imena, nalaze se sporna pitanja te njihova pravna rješenja. V. uvod u *op. cit.* u bilj. 29. Justinijan je namjeravao da *Digesta* ne bude samo sažetak literature pravnika, već i da praktičarima svog vremena posluži kao upotrebljiv tekst što je i učinjeno. V. du Plessis, P., J.; Borkowski, A., *op. cit.* u bilj. 12, str. 57.

⁸² D. 1, 3, 28 (*Paul. lib. 5 ad legem Iuliam et Papiam*): „Ali kasniji zakoni se isto pozivaju na prijašnje, osim ako su kontradiktorni; a mnogo je takvih primjera.“ Iz: Lenel, O., *Palingesia Iuris Civilis*, vol. 1, Vico Verlag, Frankfurt, 2006., str. 1128. Prijevod na temelju: Watson, A., *op. cit.* u bilj. 29, str. 13.

⁸³ Takva stajališta pronalazimo u: Astolfi, R., *Lex Iulia et Papia*, vol. 55, CEDAM, Padova, 1996., str. 303, također i u: Bonin, F., *Intra legem Iuliam et Papiam*, Cacucci editore, Bari, 2020., str. 357, 379-380.

⁸⁴ Treggiari, S., *op. cit.* u bilj. 68, str. 66.

tumačenja u vezi imovine koja postaje ošasna. U 34. knjizi Digesta u titulu koji govori o ostavštini koja je oduzeta na temelju nesposobnosti Ulpijan govori:

D. 34, 9, 9 (*Ulp. lib. 14 ad legem Iuliam et Papiam*): „*pr. Si inimicitiae capitales intervenerunt inter legatarium et testatorem et verisimile esse coeperit testatorem noluisse legatum sive fideicommissum praestari ei, cui adscriptum relictum est, magis est, ut legatum ab eo peti non possit. 1. Sed et si palam et aperte testatori maledixerit et ingaustas voces adversus eum iactaverit, idem erit dicendum. Si autem eius controversiam movit, denegetur eius quod testamento accepit persecutio: ex qua specie statim fisco deferetur.*“⁸⁵

Prema navedenim odredbama osoba neće biti sposobna za nasljeđivanje u slučaju kada između oporučitelja i legatara dođe do velikog neprijateljstva te je izvjesnije da oporučiteljeva volja više nije da se legat ili fideikomis izvrši u korist onoga koga je oporučitelj odredio, odnosno da se toj osobi kojoj je imovina bila namijenjena, ne preda. Ulpijan zauzima isti stav i ako bi legatar vrijeđao oporučitelja (otvoreno i javno) i o njemu zlonamjerno pričao. Legataru se u tim situacijama uskraćuje pravo na traženje onoga što mu inače pripada po oporuci. Rezultat toga je, prema Ulpijanu, u oduzimanju te ostavine koja se predaje carskoj blagajni. Odnosno, takva ostavina koja je bila nekome namijenjena ostaje bez vlasnika, a njezinim vlasnikom postaje država.

U dijelu Digesta u kojima su odredbe o uvjetima i modalitetima odredaba oporuke glede stjecanja od strane fiska, Paulo govori:

D. 35, 1, 60 (*Paul. lib. 7 ad legem Iuliam et Papiam*): „*In facto consistentes condiciones varietatem habent et quasi tripartitam recipiunt divisionem, ut quid fiat, ut quid obtingat, vel retro ne detur, ne fiat, ne optingat. Ex his dandi faciendi faciendique condiciones in personas collocantur aut ipsorum, quibus quid relinquitur, aut aliorum: tertia i species in eventu ponetur. Fiscus iisdem condicionibus parere debet, quibus*

⁸⁵ D. 34, 9, 9 (*Ulp., lib. 14 ad lege Iuliam et Papiam*): „Ako je između legatara i oporučitelja nastalo kapitalno neprijateljstvo, te postaje vjerojatnim da ostavitelj nije htio da se legat ili fideikomis izvrši u korist osobe koja je imenovana ili kojoj je ono ostavljeno, nasljedstvo ne može zahtijevati potonji. Isto stajalište treba zadržati i u slučaju da nasljednik otvoreno i javno vrijeđa oporučitelja te o njemu izgovara zlonamjerne primjedbe. Ako pak potakne spor, legataru se uskraćuje pravo tražiti ono što je trebao dobiti po oporuci, odmah se oduzima i daje carskoj blagajni.“ Iz: Lenel, O., *Palingesia Iuris Civilis, vol. 2*, Vico Verlag, Frankfurt, 2006., str. 948 i 949. Prijevod na temelju: Watson, A., *The Digest of Justinian, vol. III*, The University Pennsylvania Press, Philadelphia, 1985., str. 179.

persona, a qua ad ipsum quod relictum est pervenit, sicut etiam cum suo onere hoc ipsum vindicat.“⁸⁶

Od Paula saznajemo da u oporuci mogu biti navedeni uvjeti koji su vezani uz činjenicu da se nešto treba dati, učiniti ili dogoditi, odnosno uvjet može biti postavljen i negativno, da se nešto od toga ne ostvari. Pri tome, uvjeti kojima se zahtijeva da se nešto da ili učini, postavljaju se za osobe kojima je nešto ostavljeno te će tim osobama, ispune li tražene uvjete, pripasti imovina. Međutim, postavljen je i uvjet u slučaju ako nema nasljednika te bi ostavina pripala carskoj blagajni, a taj je da ona mora ispunjavati iste uvjete kao i osoba od koje ta ostavina dolazi. Osim što je prema novim pravilima cara Augusta jedan dio građana pogođen kaznama koje ograničavaju nasljeđivanje, dok je kasnije dio tih kazni car Konstantin ukinuo⁸⁷, problem koji se javlja uz ta pravila jest vremensko djelovanje različitih izmjena i dopuna ovoga zakonodavstva. Naime, kako je ono bilo i kao temelj ostalo u primjeni skroz do Justinijana, i njihovo vremensko djelovanje je bilo uređeno i Justinijanovim konstitucijama, o čemu će biti više izloženo u nastavku rada.

5. KOMENTARI KLASIČNIH PRAVNIKA I VREMENSKO DJELOVANJE

Iznimno važan izvor iz kojeg saznajemo o primjeni pravila kojima se zabranjuje retroaktivno djelovanje prava jesu Digesta. U prvoj knjizi sadržane su odredbe pravnika iz kojih doznajemo o odnosu starog i novog zakona;

D. 1, 3, 22 (*Ulp. lib. 35 ad edictum*): „*Cum in lex in praeteritum quid indulgat, in futuram vetat.*“⁸⁸

⁸⁶ D. 35, 1, 60 (*Paul, lib. 7 ad legem Iuliam et Papiam*): „Uvjeti koji se sastoje u činjenici su raznoliki i priznaju, zapravo, trostruku klasifikaciju: da nešto bude dano, učinjeno ili da se nešto dogodi; ili obrnuto, da nešto ne bude dano, učinjeno ili da se nešto ne dogodi. Od njih, uvjeti davanja i činjenja odnose se na osobe kojima je nešto ostavljeno ili na druge. Carska blagajna mora se pridržavati istih uvjeta kao i osoba od koje ostavština dolazi.; time potražuje ostavinu podložnu tim teretom.“ Iz: Lenel, O., *op. cit.* u bilj. 82, str. 1132. Prijevod na temelju: *ibid.*, str. 191.

⁸⁷ Evans Grubs, J., *op. cit.* u bilj. 66, str. 103.

⁸⁸ D. 1, 3, 22 (*Ulp., lib. 35 ad edictum*): „Kad je zakonom nešto dopušteno u prošlosti, zabranjuje se ubuduće.“ Prijevod na temelju: Watson, A., *op. cit.* u bilj. 29, str. 13.

D. 1, 3, 27 (*Tert. lib 1 Quaestionum*): „*Ideo, quia antiquiores leges ad posteriores trahi usiatum est, semper quasi hac legibus inesse credi oportet, ut ad eas quoque personas et ad eas res pertinerent, quae quandoque similes erant.*“⁸⁹

Ove su odredbe pokazatelji zakonodavnih rješenja u situaciji kada se donose izmjene za pitanja koja su regulirana ranijim zakonima. Ulpijan piše da ako je nešto bilo dopušteno prije i da ako to novi propis zabranjuje, on to zabranjuje u budućnosti i ne odnosi se na prijašnje slučajeve. *Ratio* takve odredbe leži u činjenici da, u prošlosti poznavajući neku radnju kao dozvoljenu po zakonu, nije moguće predvidjeti da će ona biti zabranjena. Imajući to na umu, zabrana se ne može odnositi na onaj dio vremenskog perioda kada je ista radnja bila omogućena, već samo na takve radnje koje su učinjene nakon što je to propisano novim zakonom. U tom smislu valja reći ono što ističe Paulo, a to je da se ne bi trebale mijenjati stvari koje su oduvijek imale jasnu interpretaciju.⁹⁰

Tertulijanova odredba objašnjava da, iako su uvedene zakonske izmjene, zakone ipak ne treba gledati potpuno odvojeno, o čemu također govori već spomenuta u radu Paulova odredba („*Sed et posteriores leges ad priores pertinent, nisi contrariae sint, idque multis argumentis probatur.*“), samo u suprotnom smislu, nego se treba obratiti pozornost na zajedničke doticajne točke i na taj način razumjeti i interpretirati pravi smisao zakona jer ne znači da će se sa svakom novom izmjenom dokidati prijašnje pravno uređenje i stečena prava.

5.1. Infamija

Kako Ulpijan prenosi u D. 3, 1, 1, 1, pretor radi zaštite svog položaja i dostojanstva, prevenirajući da svatko može bez ograničenja podnositi tužbe pred njime, ograničava pravo na podnošenje tužbe klasificirajući tri grupacije ljudi.⁹¹ U prvoj se nalaze oni kojima je u potpunosti zabranjeno podnošenje tužbi, drugima je omogućeno samo ako to učine u svoje ime, a treći mogu podnijeti tužbu u svoje ime i u ime određenog broja ljudi.⁹² Za pitanje retroaktivnosti, relevantna je kategorija za koje pretor kaže da oni kojima je zabranjeno plebiscitom, ediktom, dekretom ili putem *senatus consultum* podnijeti tužbu, ipak je mogu

⁸⁹ D. 1, 3, 27 (*Tert. lib. 1, Quaestionum*): „Stoga, budući da je praksa da se raniji zakoni tumače u svjetlu kasnijih, uvijek se treba smatrati da je propisima svojstveno da se odnose, također na osobe i stvari koje se u bilo kojem trenutku mogu analogno primijeniti.“ Prijevod na temelju: *ibid.*

⁹⁰ D. 1, 3, 23 (*Paul. lib. 4, Plautius*); v. *ibid.*

⁹¹ D. 3, 1, 1, 1 (*Ulp. lib. 6 ad edictum*); v. *ibid.*, str. 79.

⁹² *Ibid.*

podnijeti u ime osoba za koje će im to biti dopušteno.⁹³ U ovu kategoriju uvršteni su, uz još neke određene, i oni koji su prema pretorom ediktu stavljeni na „crnu listu“, oni koji su smatrani poniženima, osramoćenima (slučaj infamije).⁹⁴ Prema ediktu kojeg je izdao pretor sljedeće je podrazumijevalo infamiju: nečasno otpuštanje iz vojske od strane nadređenog ili onoga tko odlučuje u tim stvarima, osuđenost za krađu, uvredu, prijevaru i dr., držanje bordela te su nabrojane još neke situacije.⁹⁵

S obzirom na to da infamija podrazumijeva slučaj osude za krađu, Ulpijan se u svojoj knjizi posebno bavio pitanjem od kojeg će se trenutka osoba osuđena za krađu smatrati osramoćenom. On to objašnjava u D. 3, 2, 6, 1 (*Ulp. lib. 6 ad edictum*) dajući par različitih aspekata o vremenskom djelovanju infamije. Prvi slučaj se odnosi na situaciju kada je netko osuđen zbog krađe ili drugih postupaka koji bi uključivali infamiju, a podnio je žalbu.⁹⁶ Za taj slučaj govori da se smatra da tada još nije pretrpio sramotu (*Sed si furti vel aliis famosis actionibus quis condemnatus provocavit, pendente iudicio nondum inter famosos habetur*). S druge strane, postavlja još dva primjera koja različito interpretira:

1. *„Si autem omnia tempora provocationis lapsa sunt, retro infamis est;*
2. *quamvis si iniusta appellatio eius visa sit, hodie notari puto, non retro notatur.“⁹⁷*

U prvome od navedenih, ako su svi rokovi za žalbu prošli, a žalba nije podnesena, tada infamija vrijedi retroaktivno.⁹⁸ Ipak, ako je žalba podnesena u roku, ali je odbijena, po mišljenju Ulpijana, osoba će biti smatrana infamna od tog trenutka, od kada je žalba odbijena, a ne retroaktivno, kao u prethodnom primjeru.⁹⁹

Ovdje valja primijetiti dvije situacije, jedna u kojoj Ulpijan spominje retroaktivno djelovanje, te druga u kojoj smatra da do retroaktivne primjene ne dolazi. Ono zbog čega bismo mogli zaključiti da se Ulpijan odlučio za retroaktivnu primjenu jest to što, protekom roka za žalbu u kojem je osoba mogla isticati razloge zašto presuda ne bi trebala postati pravomoćna, ona nije ni pokušala spriječiti da bude osuđena za krađu te da joj se po pravilima pretorovog edikta zbog izostanka podnošenja žalbe pripíše infamija. Nema razloga zašto se takvoj osobi ne bi infamija

⁹³ D. 3, 1, 1, 8. Usp. Watson, A., *op. cit.* u bilj. 29, str. 80.

⁹⁴ Infamija je označavala sramotu, loš glas. Građani koji su bili na lošem glasu bili su smanjene građanske časti, a zbog toga su imali smanjenu pravnu i djelatnu sposobnost. V. o infamiji u: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 30, str. 149.

⁹⁵ Iz D. 3, 2, 1 (*Iulian. lib. 1 ad edictum*). Usp. Watson, A., *op. cit.* u bilj. 29, str. 81.

⁹⁶ D. 3, 2, 6; v. *ibid.*, str. 83.

⁹⁷ D. 3, 2, 6: 1. „Ali ako su prošli svi periodički za žalbu, infamija će biti retroaktivna; 2. ali ako je žalba odbijena, mislim da je zabilježena od danas, a ne retroaktivno.“ Prijevod na temelju: Watson, A., *op. cit.* u bilj. 29, str. 83.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ *Ibid.*

određivala od trenutka od kada je kazneno djelo počinjeno. Drugim riječima, u ovom slučaju retroaktivno djelovanje nema štetnog utjecaja ako vrijedi za onaj period, koji u to vrijeme nije vrijedio, jer osoba je ionako osuđena te će svakako potpadati pod režim edikta i morati trpjeti sramotu. Nasuprot ovom razmišljanju, Ulpijan smatra kako u slučaju uložene žalbe, ali ako je odbijena, osoba će biti infamna upravo od tog trenutka, a ne od samog počinjenja djela. Ovo mišljenje bismo mogli tumačiti tako da kažemo kako je osoba imala mogućnost žalbe te je tu mogućnost iskoristila, iako je na koncu žalba odbijena. Osoba na taj način želi dokazati da se ne slaže s presudom i da ima namjeru promijeniti je. Zato možemo reći da će se toj osobi infamija pripisati od trenutka odbijanja žalbe, kada presuda postaje pravomoćna i kada je doista utvrđeno kazneno djelo krađe. Za razliku od prijašnje situacije, u kojoj je kazneno djelo utvrđeno prvostupanjskom presudom, a postojala je mogućnost ulaganja žalbe, a možda i mogućnost da se time presuda izmijeni pa se tako moglo dogoditi da osoba ipak neće biti osuđena za krađu, a posljedično tome niti bi bila osramoćena. Kako osoba žalbu nije uložila, infamija se računa već od vremena koje je utvrđeno u presudi.

5.3. Interdikti

Još jedan primjer u kojem se postavlja pitanje vremenskog djelovanja u pravu jest tekst o interdiktima.¹⁰⁰ Kako saznajemo od Ulpijana u D. 43, 1, 1 interdikti se odnose jednako na božansko i na ljudsko.¹⁰¹ Oni koji su upućeni za ljudske stvari, dijele su u dvije kategorije prema tome na što se odnose. Razlika je u tome odnose se li se na ono što je nečije ili ničije.¹⁰² Pod ničije pripadaju slobodne osobe za čije dovođenje ili oduzimanje se koristi jedna vrsta interdikata, dok su stvari, koje su svrstane kao nečije, stvari koje su u privatnom ili javnom vlasništvu.¹⁰³ Pritom se navodi kako se interdikti odnose ili na sadašnjost ili budućnost, na

¹⁰⁰ Interdikt (lat. *interdictum*) je naredba ili zabrana koju je izdavao pretor na zahtjev stranke bez prethodnog postupka. Interdikt je bio privremenog karaktera iz razloga što se prije samog izdavanja interdikta nisu utvrđivali dokazi. Ako bi stranka kojoj je takva naredba bila upućena, po njoj postupila, to bi dovelo do brzog rješavanja spora što je i bio cilj izdavanja interdikata. Međutim, ako stranka odluči ne postupiti po zadanoj naredbi, spor bi se rješavao u redovnoj parnici. Interdikti su podijeljeni u nekoliko grupa, a neke od njih su: *interdicta prohibitoria* (izdavala se za zabranu određenih smetanja), *interdicta restitutoria* (njome se nalagala uspostava ranijeg stanja), *interdicta exhibitoria* (kojom se tražilo izdavanje ili pokazivanje osoba ili stvari). V. više o interdiktima u : Romac, A., *op. cit.* u bilj. 30, str. 154.

¹⁰¹ D. 43, 1, 1 (*Ulp., lib. 67 ad edictum*); Watson, A., *op. cit.* u bilj. 25, str. 81.

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ *Ibid.*

godinu dana ili zauvijek: „...*quaedam in praesens, quaedam in praeteritum, ...quaedam in annalia sunt, quedam perpetua.*“¹⁰⁴

Nadalje, u vezi s vremenom važenja interdikta, za pojedine stvari postoji precizno određenje od kojeg se trenutka smatra da interdikt za njih stvara pravni učinak. Primjerice, takvo određenje vezano je uz plodove.¹⁰⁵ Uz dosadašnju logiku vezanu uz vremensko djelovanje propisa, pa tako i interdikta, naglašavajući zabranu retroaktivnosti, i u sljedećem tekstu uočavamo inzistiranje na tom načelu:

D. 43, 1, 3 (*Ulp. lib. 69 ad edictum*): „*In interdictis exinde ratio habetur fructuum, ex quo edita sunt, non retro.*“¹⁰⁶

Konstrukcija *non retro* upućuje nas da navedena odredba nema učinka na dane prije nego što je interdikt izdan, to jest da će, glede plodova, interdikti vrijediti od dana od kada je interdikt izdan te se istom odredbom zabranjuje unatragno djelovanje. Prema tome, ako bi zamislili slučaj u kojem bi se uz stvar interdiktom tražio i povrat plodova, prema ovom tekstu ne bi moglo tražiti one plodove koje je osoba ubrala prije izdavanja interdikta jer bi to označavalo da interdikt djeluje retroaktivno. Osoba bi mogla zahtijevati samo plodove uzete nakon što je to interdiktom utvrđeno.

6. CARSKE KONSTITUCIJE

6.1. Odredbe s općim važenjem

S obzirom na vrlo široku zakonodavnu djelatnost careva i izdavanje konstitucija kojima je mijenjano ranije pravo, odnosno rješavani su postojeći društveni i pravni problemi, u njihovim tekstovima je postao vrlo važan vremenski element i regulacija njihova djelovanja. Naime, kako se i navodi da su carske konstitucije imale jednaku pravnu snagu kao i drugi izvori, („...*est quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit; nec umquam dubitandum est quin in legis optineat,...*“)¹⁰⁷, te su ih stoga mogle i derogirati, u njima je bilo bitno jasno predvidjeti

¹⁰⁴ „...neki na sadašnjost, neki na prošlost, ...neki vrijede godinu dana, a drugi vječno.“ Prijevod na temelju: Watson, A., *op. cit.* u bilj. 25, str. 81.

¹⁰⁵ D. 43, 1, 3 (*Ulp., lib. 69 ad edictum*); Watson, A., *op. cit.* u bilj. 25, str. 82.

¹⁰⁶ *Ibid.*: „U interdiktima, plodovi se računaju od dana izdavanja interdikta, ne retroaktivno.“ Prijevod na temelju: v. *ibid.*

¹⁰⁷ Gai, Inst. 1, 5: „...je ono što car dekretom, ediktom ili pismom ustanovi; nikada nije bilo sporno da to ima snagu zakona.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 16, str. 8-9.

opseg i doseg njihova djelovanja.¹⁰⁸ U općem smislu, iznimno je važna odredba sačuvana već na samom početku Teodozijeve kodeksa.¹⁰⁹

C. Th. 1, 1, 3: „*Omnia constituta non praeteris calumniam faciunt, sed futuris regulam ponut.*“¹¹⁰

Ona jasno predviđa da konstitucije sadržane u Kodeksu neće stvarati probleme i štetu glede prošlih događaja, već donose uređenje novima. Uz to, o zabrani retroaktivnosti svjedoči i niz odredaba iz carskih zakona u Justinijanovom Kodeksu¹¹¹, dok je slično opće pravilo, također od Teodozija, preuzeto već u prvoj knjizi Kodeksa propisujući da novi zakoni ne smiju biti djelovati retroaktivno:

C. 1, 14, 7 (*Imperatores Theodosius Valentinianus*): „*Leges et constitutiones futuris certum est dare formam negotiis, non ad facta praeterita revocari, nisi nominatim etiam de praeterito tempore adhuc pendentibus negotiis cautum sit.*“¹¹²

¹⁰⁸ Wolodkiewicz, W., *Retroattività nel diritto romano e nei diritti odierni*, Demidov-Državno sveučilište u Jaroslavlju, Rusija, 2001., str. 137.

¹⁰⁹ Teodozijeve kodeks, lat. *Codex Theodosianus*, službena je zbirka carskih konstitucija, a nazvane su po Teodoziju koji ih je dao sastaviti. Primjenjivao se do Justinijanove kodifikacije te je jedan od temeljnih izvora rimskog prava u ranom srednjem vijeku. *Codex Theodosianus*, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024 (25. ožujka, 2024.), <https://www.enciklopedija.hr/clanak/codex-theodosianus>. „Izrada ovog kodeksa izvanredno je postignuće, koje proizlazi iz predviđanja cara Teodozija II. i njegovih ministara da iskoriste posljednju moguću priliku za uspješnu koordinaciju prikupljanja materijala iz obje polovice podijeljenog Rimskog Carstva kasne antike.“ Usp. Salway, B., *The publication and application of the Theodosian Code*, *Mélanges de l'École française de Rome - Antiquité*, vol. 125, br. 2, 2013., str. 328.

¹¹⁰ C. Th. 1, 1, 3: „Sve konstitucije ne čine štetu prošlim odnosima, već regulira buduće.“

¹¹¹ C. 4, 32, 27, pr. : „*De usuris, quarum modum iam statuimus, pravam quorundam interpretationem penitus removeantes iubemus etiam eos, qui ante eadem sanctionem ampliores quam statuae sunt usuras stipulati sunt, ad modum eadem sanctione taxatum ex tempore lationis eius suas moderari actiones, illius scilicet temporis, quod ante eadem fluxit legem, pro tenore stipulationis usuras exacturos.*“ (Glede kamata, kako smo već utvrdili, potpuno uklanjajući krivo tumačenje nekih, naređujemo tim ljudima koji su prije istog zakona odredili kamate veće od onoga što je sada utvrđeno, također suzdrže svoje postupke od trenutka donošenja do granice utvrđene u istoj odredbi, čak i ako će naplaćivati kamate za to vrijeme koje je prošlo prije istog zakona u skladu s uvjetima ove odredbe). Prijevod na temelju: Frier, B., W., *The Codex of Iustinian*, vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge, str. 955.

C. 10, 32, 66,1: „...*eadem videlicet constitutione divae memoriae Zenonis ex die quo promulgata est suas vires obtinente, cum conveniat leges futuris regulas imponere, non praeteritis calumnias excitare.*“ (Ista Zenonova konstitucija, blagoslovljenog pamćenja, dobila je svoju valjanost od dana od kada je proglašena, budući da je prikladno da zakoni nameću pravila za budućnost, a ne izazivaju probleme za prošlost.). Prijevod na temelju: Frier, B., W., *The Codex of Iustinian*, vol. 3, Cambridge University Press, Cambridge, str. 2563.

¹¹² C. 1, 14, 7: „Zakoni i konstitucije sadržavaju pravila za buduće slučajeve i ne mogu se primjenjivati retroaktivno na prošle događaje, jedino ako je odredbom određeno da se primjenjuju na prošle događaje koji su još uvijek u tijeku.“ Prijevod na temelju: Frier, B., W., *The Codex of Iustinian*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, str. 261.

Ovim pravilom definirana je i iznimka od toga da se propisi odnose samo na buduće slučajeve, a ta je da je retroaktivnost moguća samo ako je tako odredbom određeno za one prošle događaje koji i dalje traju.

6.2. Posebnost oporučnog raspolaganja i pitanje retroaktivnosti

Posebno izazovno područje glede primjene temporalnih pravila je ono nasljednog prava, odnosno konkretnije oporučnog nasljednog prava. Oporučno raspolaganje je specifično zbog razdvojenosti dva trenutka – sastavljanja oporuke i trenutka smrti u kojem ostavitelj ostavlja na snazi ranije nastalu oporuku, a prema kojima se ravna valjanost oporuke i učinak oporučnih odredaba. Savigny naziva ta dva djelovanja faktičnim i pravnim.¹¹³ Međutim, nitko ne može znati koliko može proteći vremena od čina sastavljanja oporuke pa sve do trenutka smrti. U tom periodu može doći do izmjena pretpostavaka na strani oporučitelja ili nasljednika koje onemogućavaju oporučno raspolaganje¹¹⁴ ili pak može doći do promjene zakona. Ako bi došlo do ovog potonjeg, potrebno je razmotriti koji bi tada zakon valjalo primijeniti.

Često puta to je pitanje riješeno putem prijelaznih odredaba kojima se određuje na koje će se situacije primjenjivati novi zakon, to jest od kada stupa na snagu. Ovakvu situaciju možemo uočiti na primjeru sastavljanja oporuke. Iz Justinijanovih Institucija II, 10, 1 prvo saznajemo da su prema starijem pravu postojale tri vrste oporuke, prva koja se činila u miru, druga pod okolnostima rata te treća koja je imala oblik mancipacije.¹¹⁵ S vremenom, ovi su oblici oporuka bili potisnuti te su razvijeni novi temeljem pretorskog prava koje je zahtijevalo potpise sedmero svjedoka, nasuprot civilnog prava po kojem potpisi nisu bili traženi.¹¹⁶ Kao vrhunac povezivanja civilnog i pretorskog prava javlja se Justinijanovo uređenje, a novina koja je uvedena konstitucijom nalaže da uz potpise svjedoka, u oporuci treba navesti također i ime,

¹¹³ Savigny, F., C. von, *op. cit.* u bilj. 59, str. 447.

¹¹⁴ Predmeti promjene koji utječu na valjano oporučno raspolaganje su: osobna sposobnost oporučitelja u odnosu na pravnu i fizičku situaciju, sadržaj oporuke te osobna sposobnost primatelja (nasljednika ili legatar). V. *ibid.*, str. 451.

¹¹⁵ Just. Inst. II, 10, 1: „...*sciendum est olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse, quorum altero in pace et in otio utebantur, quod calatis comitiis appellabatur, altero, cum in proellum exituri essent, quod procinctum dicebatur, accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per aes et libram, scilicet quia per emancipationem,...*“ (...treba znati da su nekada bile u primjeni dvije vrste oporuka, od kojih je jedna upotrebljavana u miru i dokolici i nazivana u narodnoj skupštini, a druga je pravljena onda kada su ostavioci trebali stupiti u bitku i nazivana je oporukom u bojnem poretku. Njima se kasnije pridružila i treća vrsta oporuke koja je nazivana oporukom s novčićem i vagom je je sačinjavana u obliku mancipacije.) Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 50, str. 165.

¹¹⁶ Just. Inst. II, 10, 2: „*Postea vero ex edicto praetoris alta forma faciendorum testamentorum introducta est: iure enim honorario nulla mancipatio desiderabatur, sed septem testium signa sufficiebant, cum iure civili signa testium non erant necessaria.*“ V. *ibid.*, str. 166-167.

odnosno imena nasljednika, C. 6, 23, 29 pr. (*Imperator Justinianus*).¹¹⁷ Konstitucijom je predviđeno da oporučitelj mora bilo gdje navesti ime nasljednika, a ukoliko oporučitelj nije u stanju sam navesti ime nasljednika, što može biti uzrokovano njegovom bolešću, utoliko će oporuka biti valjana izgovori li ime nasljednika pred svjedocima ili u slučaju da oporučitelj ne može ni pisati ni izgovoriti ime nasljednika, svjedoci to mogu učiniti za njega.¹¹⁸

Pitanje koje se nameće u vezi novog pravila kojim je traženo navođenje imena nasljednika u oporuci koju treba ostavatelj vlastoručno potpisati jest jesu li prijašnje oporuke u kojima imena nisu tako navedena valjane, a u skladu su s ondašnjim pravom. Odnosno, po kojem bi zakonu trebalo prosuđivati te oporuke. Za odgovor nije bilo potrebno tumačenje, već se on nalazi u samoj konstituciji, upravo sa ciljem izbjegavanja retroaktivnosti:

C. 6, 23, 29, 7: „*Quae in posterum tantummodo observari censemus, ut, quae testamenta post hanc novellam nostri numinis legem conficiuntur, haec cum tali observatione procedant: quid enim antiquitas peccavit, quae praesentis legis inscia pristinam secuta et observationem? Scituris et tabellionibus et his qui conficienda non evitabunt, quasi dolose in tam necessaria causa versati.*“¹¹⁹

Odredbom je određeno kako će se na napisane oporuke u vrijeme kada nije izdana navedena konstitucija, primjenjivati pravo koje je bilo na snazi u vrijeme sastavljanja oporuke. Sve oporuke koje se sastavljaju nakon ove konstitucije, moraju sadržavati podatke kako je to uređeno konstitucijom, inače će oni koji ih sastavljaju za to odgovarati te će biti kažnjeni.

Propisujući ovu odredbu prevenirana je šteta koja je mogla biti nanesena nasljednicima, jer da se na ranije oporuke koje nisu u skladu s novim uređenjem primjenjuju pravila iz konstitucije, te bi oporuke bile proglašene nevaljanima, a nasljednici bi ostali bez svog nasljedstva. Predviđajući u odredbi samo buduću primjenu omogućilo se da te oporuke ipak budu valjane te da donesena pravila vrijede tek za buduće slučajeve. Ipak, imajući u vidu činjenicu da je

¹¹⁷ C. 6, 23, 29 pr. (*Imperator Justinianus*): „*Iubemus omnimodo testatorem, si vires ad scribendum habeat, nomen heredis vel heredum in sua subscriptione vel in quamque parte testamenti ponere, ut sit manifestum secundum illius voluntatem hereditatem esse transmissam.*“ (Naređujemo oporučitelju, da ako je sposoban napisati oporuku, u svim okolnostima da navede ime ili imena nasljednika tako što će ih vlastoručno napisati, kako bi bilo jasno da je to napravljeno po njegovoj volji.) Prijevod na temelju: Frier, B., W., *op. cit.* u bilj. 111, str. 1523.

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ C. 6, 23, 29, 7: „*Određujemo da se ove odredbe moraju poštovati u budućnosti, tako da oporuke napravljene nakon ovog zakona Našeg Božanstvenog Visočanstva nastave s takvom formalnošću. Kako je naime prošlost pogriješila koja nije znala za sadašnji zakon te je slijedila i poštovala stare formalnosti? I notari i oni koji nadgledaju izradu oporuka trebaju znati, ako se usude drugačije, neće izbjeći kaznu za falsificiranje, jer kao da je djelovao lažno u ovako velikoj stvari.*“ Prijevod na temelju: v. *ibid.*, str. 1523 i 1525.

konstitucija bila napisana, ali možda ne i objavljena pa samim time i javna (poznata), i dalje je znatan broj oporuka napisan bez da se naznačilo tko su nasljednici o čemu saznajemo iz kasnijih Justinijanovih konstitucija, Novela.¹²⁰

Da bi se spriječila situacija u kojoj se donosi zakon koji određuje uz postojeća, neka nova pravila, a tih se pravila, u konkretnom slučaju, oporučitelji ne pridržavaju, u Noveli 66 određeno je kako će konstitucija o oporukama biti na snazi od onog trenutka kada će postati svima poznata i kada će svi biti upoznati s njezinim sadržajem.¹²¹ Ovo je, moglo bi se reći, kompromisno rješenje kako ljudi koji nisu ni svjesni da je donesen novi zakon ne bi bili u suprotnosti s istim usklađujući svoje radnje s prijašnjim zakonodavstvom. Ako se donosi zakon takve prirode, odlučeno je da će po proteku dva mjeseca od dana izdavanja taj zakon stupiti na snagu, tako da se za to vrijeme svi stignu upoznati s njegovim učincima.¹²²

U obzir se kao valjane oporuke uzimaju i one koje su nastale neposredno nakon donošenja konstitucije, a oporučitelji su još bili živi, no nisu ih izmijenili, nego su te oporuke napravljene u skladu s bivšim zakonom.¹²³ Time se išlo *in favorem* takvim oporučiteljima kako ne bi ponovno trebali izjavljivati svoju posljednju volju koja jest izjavljena poštujući pravila zakona, ali onoga zakona koji je bio na snazi u vrijeme sastavljanja oporuke. Iz svega proizlazi da se zaista vodilo računa o tome da se, donoseći konstitucije kojima se nameću dodatne obveze, ne povrijede prava koja su do tog trenutka bila zajamčena zakonom.

6.2.1. Justinijanova regulacija temporalne primjene pravila glede ošasne imovine

Dosad navedenim pravilima potvrđen je sadržaj dotadašnjeg shvaćanja prema kojemu zakoni djeluju *pro futuro*, a na takvo djelovanje upućivale su i odredbe zakona kojim bi se reguliralo neko pravno pitanje, ali je uz to posebno prijelaznom odredbom određeno da će se propisano primjenjivati ubuduće. Primjer za navedeno je i tekst konstitucije iz Justinijanova kodeksa koji regulira ošasnu imovinu i s tim u vezi pitanje nasljeđivanja, a kao nastavak regulacije uspostavljene sa *lex Iulia et Papia Poppaea*, zakonima koji su već spomenuti ranije u ovom radu. Kako je prethodno istaknuto, Augustovim zakonodavstvom određeno je da će oni koji se ne pridržavaju zakona glede ulaska u brak i prokreacije pod određenim pretpostavkama biti

¹²⁰ Novela je izdao car Justinijan u šestom stoljeću, a sadrže niz zakona te brojne mjere, koje su uz cara izdali njegovi neposredni nasljednici prijestolja. O Novelama v. više u uvodu: Miller, J., D., Sarris, P., *The Novels of Justinian*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.

¹²¹ J. Nov. C. 66, 1, 1. Vidi *ibid.*, str. 488.

¹²² *Ibid.*

¹²³ *Ibid.*

stavljani u lošiji položaj, odnosno trpjet će određene imovinske štetne posljedice, u prvom redu tako da će biti nesposobni za stjecanje oporučnog nasljedstva.¹²⁴ U ovom dijelu rada bit će prikazana nova pravila u vezi ošasne imovine koja je uspostavio Justinijan.

Prepoznavši problem ranije regulacije i s tim u vezi pitanje ošasne imovine, Justinijan 534. godine donosi konstituciju;

C. 6, 51,1 (Imp. Iustinianus A. senatui urbis Constantinopolitanae et urbis Romae): „pr. Et nomen et materiam caducorum ex bellis ortam et auctam civilibus, quae in se populus Romanus movebat, necessarium duximus, patres conscripti, in pacificis nostri imperii temporibus ab orbe Romano recludere, ut, quod belli calamitas introduxit, hoc pacis lenitas sopiret. 1. Ex quemadmodum in multis capitulis lex Papia ab anterioribus principibus emendata fuit et per desuetudinem abolita, ita et a nobis circa caducorum observationem invidiosum suum amittat vigorem, qui et ipsis prudentissimis viris displicuit, multas invenientibus vias, per quas caducum ne fieret. 1a. Sed et ipsis testamentorum conditoribus sic gravissima caducorum observatio visa est, ut et substitutiones introducerent, ne fiant caduca et, si facta sint, apud certas personas recurrere disponent, vias recludentes, quas lex Papia posuit in caducis; quod et nos fieri concedimus. 1b. Et cum lex Papia ius antiquum, quod ante eam in omnibus simpliciter versabatur, suis machinationibus et angustiis circumcludens solis parentibus et liberis testatoris usque ad tertium gradum, si scripti fuerant heredes, suum imponere iugum erubuit ius antiquam intactum eis conservans, nos omnibus nostris subiectis sine differentia perosnarum concedimus. 1c. Cum igitur materiam ex exordium caducorum lex Papia ab aditionalibus, quae circa defunctorum hereditates procedebant, sumpsit et ideo non a morte testatoris, sed ab apertura tabularum dies cedere legatorum senatus consulta, quae circa legem Papiam introducta sunt, concesserunt, ut, quod in medio deficiat, hoc caducam fiat, primum hoc corrigentes et antiquam statum renovantes sancimus omnes habere licentiam a morte testatoris adire hereditates similique modo legatorum vel fideicommissorum pure vel in diem relictorum diem a morte testatoris cedere.“¹²⁵

¹²⁴ Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 22, str. 81.

¹²⁵ C. 6, 51, 1: „Smatramo nužnim izabrani oči da u mirnim vremenima Našeg carstva, oboje ime i materija ošasne imovine, koja se pojavila i povećala kao rezultat građanskih ratova koje su Rimljani vodili međusobno, budu uklonjeni, kako bi blagost mira mogla ublažiti ono što je ratna nesreća donijela. 1. I baš kao što su prethodni carevi izmijenili *lex Papia* u mnogim poglavljima te je dokinuta izobičajenjem, na isti način u vezi s postupkom za ošasnu imovinu trebao bi kao rezultat naših napora, izgubiti svoju zloglasnu snagu, koja nije bila odobrena ni od najmudrijih osoba, koji su pronašli način kako izbjeći da imovina postane ošasna. 1a. Ali čak su i sastavljači

S obzirom na to da je za primjenu *lex Papia* bitan trenutak prihvata nasljedstva, kao i senatske odluke donesene temeljem ovog zakona, oni određuju da se pravo na legat računa od trenutka otvaranja oporuke, a ne od smrti oporučitelja, čime je omogućeno da u međuvremenu imovina postane ošasna. Kako bi se to ispravilo, Justinijanovom konstitucijom propisano je da će mogućnost preuzimanja nasljedstva biti od trenutka smrti oporučitelja¹²⁶, a sličan će se režim primjenjivati i na institute legata¹²⁷ i povjerbine¹²⁸, ako su ostavljeni bezuvjetno ili je dan smrti oporučitelja zadani rok. U konstituciji je navedeno da zbog odredaba ustanovljenih Augustovim zakonodavstvom koje su rezultirale nastankom tri kategorije, potrebno je konstatirati koje su to kategorije stvari¹²⁹, a ujedno je napravljen korektiv nekih odredaba kako imovina ne bi postala ošasna.

Prema podjeli, u prvoj kategoriji nalaze se odredbe koje su tretirane kao da nisu ni napisane, a koje je oporučitelj ostavio osobama ..., *qui in rerum natura tunc temporis, cum condebantur extrema elogia, non fuerant, forte hoc ignorantibus testatoribus,...*¹³⁰ U tom slučaju, utvrđeno je da sve te stvari ostaju kod onih ljudi koji su bili upućeni platiti ih, osim ako oporučitelj nije predvidio supstitute¹³¹ za osobe koje su nedostajale ili je bio pridružen suprimatelj. Naloženo

oporuka smatrali da su pretpostavke glede ošasne imovine tako stroge da su uključili zamjene za nasljednika kako imovina ne bi postala ošasna, pa ako i je postala tako, napravili su odredbe za njezin povrat određenim osobama, zatvarajući tako putove koje je *lex Papia* ustanovila, što smo i mi također dopustili. 1b. I budući da je *lex Papia* svojim tehničkim detaljima i ograničenjima, staro pravo, koje je prije njega funkcioniralo isto u svim stvarima, usudio se nametnuti svoj jarm ne odnoseći se samo na pretke i potomke do trećeg stupnja, ako su bili imenovani kao nasljednici, te čuvajući stari zakon netaknut za njih, Mi priznajemo Našim podređenima isto pravo bez ikakvog razlikovanja. 1c. Stoga, budući da je za početak djelovanja *lex Papia* i određenje ošasne imovine bio ključan trenutak prihvata nasljedstva od umrle osobe, te je isto tako senatskim odlukama koje su uvedene u skladu su s *lex Papia* određeno da se pravo na legat ne računa od trenutka smrti oporučitelja, nego od otvaranja oporuke, tako da bi imovina u međuvremenu mogla postati ošasna, prvo kako bi ispravili ovo i obnovili stari pravni režim Mi naređujemo da svatko ima dozvolu preuzeti nasljedstvo od trenutka smrti oporučitelja te na sličan način to vrijedi za legat i povjerbine koji su ostavljeni bezuvjetno ili pod rokom da se mogu steći od dana smrti oporučitelja.“ Prijevod na temelju: Frier, B., W., *op. cit.* u bilj. 110, str. 1687.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ Zapisom (*legatum*) se određuje da nasljednik ima dati iz ostavine trećoj osobi određeni imovinski dio, a na teret nasljednika, čime je zapisovnik u poziciji singularnog sukcesora, za razliku od nasljednika koji je univerzalni sukcesor. V. više o zapisu: Horvat, M.; Petrak, M., *op. cit.* u bilj. 22, str. 382.

¹²⁸ Fideikomis ili povjerbina obuhvaća neformalnu molbu upućenu zapisovniku ili legataru da izvrši određenu činidbu, na teret ostavine, a u korist treće osobe. V. više o fideikomisu u: *ibid.* Fideikomis je institut koji je preuzet u anglosaksonski pravni sustav te je temelj instituta *trust*. Usp. Karlović, T., *Fiducijarni prijenos vlasništva i trust-uvodna razmatranja o mogućnosti primjene Haške konvencije o pravu mjerodavnom za trust i o njegovom priznavanju*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 55, br. 3, 2018., str. 579.

¹²⁹ C. 6, 51, 1, 2: „*Et cum triplici modo ea, quae in ultimis elogiis relinquuntur, contingebat deficere, consentaneum est et tempora eorum et nomina manifeste exponere, ut, quod vel tollitur reformatur, non sit incognitum.*“ (Otkad se dogodilo da to što je ostalo u posljednjim odredbama, raspalo se u tri pravca, prikladno je utvrditi njihova vremena i vremena, tako da ono što je oduzeto ili preinačeno, nije nepoznato.)

¹³⁰ C. 6, 51, 1, 3: „...,koje su umrle prije sačinjavanja oporuke, iako oporučitelj možda nije bio upoznat s time...“ Prijevod na temelju: Frier, B., W., *op. cit.* u bilj. 110, str. 1689.

¹³¹ U oporuci bilo je moguće odrediti zamjenu nasljedniku na što upućuje odredba: D. 28, 6, 36 (*Marcianus, lib. 4, Institutiones*): „*Potest quis in testamento plures gradus heredum facere, puta: 'si ille heres non erit, ille heres*

je da takvo rješenje ostane nedirnuto i beskompromisno.¹³² U drugu kategoriju su uključene one stvari koje su bile u kategoriji *in causa caduci*, te je konstitucijom naređeno da to što završi u ovoj situaciji, ostane na isti način kod onih ljudi koji su upućeni da plate, osim ako substituti ili suprimatelji nemaju prednost.¹³³ Na posljetku, u trećoj kategoriji se nalazi imovina koja uistinu postaje ošasna (*bona caduca*) te je propisano nasljednici mogu stupiti u nasljedstvo pod određenim uvjetima („...*nisi fuerint adita, ...exceptis videlicet liberorum personis, de quibus Theodosiana lex super huiusmodi causis inducta loquitur...*“¹³⁴).

Uz navedene podjele, tekst regulira još neka specifična nasljednopravna pitanja, a na samom kraju u 15. paragrafu nalaze se odredbe kojima je utvrđeno da ovaj zakon vrijedi za preminule osobe koje će to biti od ovog trenutka, odnosno od sada što je vidljivo iz: „*Locum antem huic legi constituimus in his defunctorum elogiis, quae posthac composita fuerint...*“¹³⁵ Ono o čemu nam govori ova odredba jest o neretroaktivnoj primjeni zakona, naglašavajući kako će se nasljeđivanje na način kako je uređeno ovim zakonom odnositi na oporučitelje (preminule osobe) koje će to tek postati, a na slučajeve nasljeđivanja već preminulih osoba primjenjivat će se dotadašnja regulativa; „...*anteriores etenim casus suo Marte discurrere concedimus.*“¹³⁶ Kako bi se dodatno istaknulo nepovratno djelovanje zakona, uz izmjene prijašnjeg zakona, u idućoj je odredbi propisano:

C. 6, 51, 1, 16: „*Haec omnia ad vos, patres conscripti, duximus esse sancienda, ut nemini maneat incognitus nostrae benivolentiae labor, sed edictis ex sollemnitate a nostris magistratibus propositis omnibus innotescat.*“¹³⁷

esto, et deinceps plures, ut novissimo loco in subsidium vel servum necessarium heredem instituat. Et vel plures in unius locum possunt substituti vel unus in plurium vel singulis singuli vel invicem ipsi qui heredes instituti sunt.“ (Netko može u testamentu ostaviti više stupnjeva nasljednika, na primjer: „ako ovaj ne bude nasljednik, neka nasljednik bude onaj“, i tako dalje mnoge druge, da bi na posljednjem mjestu kao supstituta odredio roba kao *heres necessarius*. Isto tako više nasljednika mogu biti određeni kao supstituti jednome, ili jedan umjesto više njih, ili jedan umjesto drugoga ili tako da budu međusobno supstituti oni koji su imenovani za nasljednika.) Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 16, str. 401.

¹³² Frier, B., W., *op. cit.* u bilj. 110, str. 1689.

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ C. 6, 51, 1, 5: „...koja još nije prihvaćena, ...izuzimajući jedino djecu (potomke) o kojima Teodozijeve zakon, uveden zbog tog razloga, govori.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 16, str. 506.

¹³⁵ C. 6, 51, 1, 15: „Međutim ovaj se zakon uspostavlja za ubuduće, odnosno zakon se na izraze preminulih osoba odnosi od sada.“ Prijevod na temelju: Frier, B., W., *op. cit.* u bilj. 110, str. 1697.

¹³⁶ C. 6, 51, 1, 15: „...doista, dopuštamo prethodnim slučajevima da se riješe vlastitom snagom.“ Prijevod na temelju *ibid.*

¹³⁷ C. 6, 51, 1, 16: „Smatramo da sve ove stvari moraju biti stavljene pred vas, Senatori, tako da rad Našeg dobročinstva nije nepoznat nikome, već da postane poznat svakome u ediktima koje će formalno objaviti Naši magistrati.“ Prijevod na temelju: *ibid.*, str. 1697 i 1699.

Zaključno, napisano je da svaka nova odredba ovog zakona, a pri tome i odredba kojom se propisuje buduće djelovanje zakona, mora biti dostupna svima tako da su upoznati s novim sadržajem te će u tu svrhu ono biti objavljeno u ediktu.

Prema svemu izloženom i time što se ponovno ustraje na nepovratnom djelovanju propisa, shvaćajući koliko ono ima dalekosežne posljedice, zabrana retroaktivnosti je u rimskom pravu pronašla svoj status principijelnog značaja.

7. ZAKLJUČAK

Brojna načela i instituti suvremenog prava potječu iz rimskog prava, a jedan od primjera je načelo zabrane retroaktivnosti propisa. Svrha ovog načela je, s jedne strane, da se onemogući oduzimanje stečenih prava te s druge strane, da se osigura pravna izvjesnost i stabilnost na način da norme koje zakonodavac donosi vrijede ubuduće.

Početna razmišljanja o učinku vremena u pravu pronalazimo u doba rimske Republike gdje susrećemo niz zakona kojima se naglašava njihova primjena na buduće slučajeve. Ipak, i dalje su postojali zakoni kod kojih ne možemo sa sigurnošću kazati odnose li se samo na buduće ili i na prošle slučajeve zbog svoje nedovoljne preciznosti pa stoga ni ne možemo utvrditi kada je načelo zabrane retroaktivnosti točno nastalo te postalo pravilom.

Izraz *post hanc* koji se nalazio u zakonima upućivao je na njihovu primjenu *pro futuro*, a osim što je zabrana retroaktivnosti vrijedila za zakone, odnosila se i na edikte i *senatus consulta*. Pritom, svakako valja istaknuti Ciceronov govor *In Verrem*, II, 1 u kojem je Ciceron problematizirao edikt, izdan u doba honorarnog prava, koji je imao retroaktivnu primjenu. Za Cicerona takav edikt predstavlja opasnost jer, kako govori, povratnim djelovanjem propisa stvara se pravna nesigurnost građana. Zbog posebnih pitanja u vezi retroaktivnosti propisa o kojima progovara, Ciceronov govor možemo smatrati potvrdom navedenog načela. Također, osvrnuo se i na slučaj kada bi se iznimno mogla dopustiti retroaktivna primjena, a to je na području kaznenog prava kada je riječ o zločinima za koje i nije potrebno posebno propisivanje jer je riječ o takvim teškim povredama da svatko može očekivati da treba odgovarati za svoje ponašanje bez obzira što ono nije izrijekom regulirano.

U vezi temporalne primjene zakona zanimljivo je nekoliko komentara preuzetih već u prvoj knjizi *Digesta*, a koji govore o odnosu starog i novog zakonodavstva i budućoj primjeni propisa. Paulo u svom komentaru, koji se odnosi na zakone obiteljskog prava te ima reperkusije i na nasljedno pravo, a riječ je o *lex Iulia et Papia Poppaea*, ističe da se kod tumačenja odredaba

ново donesenih zakona u obzir trebaju uzeti odredbe ranijeg zakonodavstva, kao i obrnuto, ako one nisu u suprotnosti.

Za vrijeme Carstva bile su izdavane carske konstitucije koje su također od osobite važnosti u pogledu razvitka, odnosno potvrde načela zabrane retroaktivnosti. Na početku Teodozijeve kodeksa sadržana je odredba kojom je određeno da konstitucije uređuju buduće odnose. Slično pravilo, preuzeto od Teodozija, nalazi se u Justinijanovom kodeksu kojim se zabranjuje retroaktivna primjena zakona. U vezi vremenskog djelovanja propisa, posebno se ističe polje nasljednog oporučnog prava radi specifičnosti dvaju trenutaka koje Savigny dijeli na faktično (vrijeme sastavljanja oporuke) i pravno (trenutak smrti). Ono što se može dogoditi između faktičnog i pravnog razdoblja jesu promjene na strani oporučitelja ili nasljednika koje mogu dovesti do nemogućnosti stjecanja nasljedstva. Međutim, moguća je i promjena zakonodavstva. U tom slučaju često je zakonodavac taj koji prijelaznim odredbama određuje primjenjivo pravo, odnosno, određuje od kada odredbe novog zakona stupaju na snagu. Primjer takve prijelazne odredbe uočavamo u C. 6, 51, 1, 15 kojom je određeno da se taj zakon uspostavlja za ubuduće, dok je u idućoj odredbi određeno da svaka nova odredba zakona mora biti dostupna svima tako da se upoznaju s njezinim sadržajem i u skladu s time usklade svoje postupke. Na takav način osigurava se pravna sigurnost građana te predvidivost mogućih posljedica u slučaju kršenja postavljenih normi.

LITERATURA I IZVORI

- Astolfi, R., *Lex Iulia et Papia*, vol. 55, CEDAM, Padova, 1996.
- Bonin, F., *Intra legem Iuliam et Papiam*, Cacucci editore, Bari, 2020.
- Borković I., *Postupak i tehnike izrade pravnih propisa*, Informator, Zagreb, 1987.
- Broggini, G., *Retroactivity of Laws in the Roman Perspective*, *Irish Jurist*, vol. 1, br. 1, 1966, str. 151-170.
- Codex Theodosianus*, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024 (25. ožujka, 2024.), <https://www.enciklopedija.hr/clanak/codex-theodosianus>
- Crawford, M., H., *Roman Statutes*, vol. 2, Institute of Classical Studies, University of London, London, 1996.
- Dixon, S., *The Roman Family*, The John Hopkins University Press, London, 1992.
- du Plessis, P. J.; Borkowski A., *Roman Law*, Oxford University Press, Oxford, 2020.
- Evans, Grubbs, J., *Woman and the Law in the Roman Empire*, Routledge, London, 2002.
- Field, J., A., The Purpose of the Lex Julia et Papia Poppeae, *The Classical Journal*, vol. 40, br. 7, 1945., str. 398-416.
- Frier, B., W., *The Codex of Iustinian*, vol. 1-3, Cambridge University Press, Cambridge, 2016.
- Gertman, S., *Javno i političko djelovanje Cicerona*, diplomski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2016., str. 1-99.
- Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, 17. izdanje, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022.
- Horvatić, Ž.; Derenčinović, D.; Cvitanović, L., *Kazneno pravo, Opći dio 1*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016.
- In Verrem II*, 1, dostupno na: <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/verres.2.1.shtml>, (4. ožujka 2024.)
- Jhering, R. von. *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*, Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, Leipzig, 1865.
- Jug, J., *Primjena pravnih načela u odlukama Vrhovnog suda Republike Hrvatske: Primjena načela u pravnoj teoriji i sudskom odlučivanju*, 2014., str. 39-72, dostupno na: https://www.vsrh.hr/custompages/static/HRV/files/JugJ_Primjena-pravnih-nacela-u-odlukama-VSRH.pdf (5. veljače 2024.)
- Kahn, E., *Farewell Senatus consultum Velleianum and Authentica Si Qua Mulier*, *South African Law Journal*, vol. 88, br. 3, 1971., str. 364-368.

Karlović, T., *Fiducijarni prijenos vlasništva i trust-uvodna razmatranja o mogućnosti primjene Haške konvencije o pravu mjerodavnom za trust i o njegovom priznavanju*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, Split, vol. 55, br. 3, 2018., str. 579-605.

Karlović, T., *Rimski temelji načela zabrane retroaktivnosti u građanskopravnim stvarima*, u: Zbornik radova Zaklade Zlatko Crnić, Zaklada Zlatko Crnić, Zagreb, 2008., str. 29-42.

Kazneni zakon, Narodne novine, br. 125/2011, 144/2012, 56/2015, 61/2015, 101/2017, 118/2018, 126/2019, 84/2021, 114/2022, 114/2023.

Klarić, P.; Vedriš, M., *Građansko pravo*, Narodne Novine, Zagreb, 2014.

Laffi, U., *Il principio dell'irretroattività della lege nell'esperienza giuridica romana dell'età repubblicana*, Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung, vol. 138, 2021., str. 245-273.

Lehne-Gstreinthaler, C., *Cicero's Law: Rethinking Roman Law of the Late Republic*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2016., str. 1-231.

Lenel, O., *Palingesia Iuris Civilis*, vol. 1-2, Vico Verlag, Frankfurt, 2006.

Lex Voconia, dostupno na: <https://oxfordre.com/classics/display/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-8201> (4. ožujka, 2024.)

Lukić, R. D.; Košutić, B., *Uvod u pravo*, Pravni fakultet u Beogradu, Beograd, 1976.

McGinn, A., J., T., *Prostitution, Sexuality and Law in Ancient Rome*, Oxford University Press, Oxford, 1998.

Miller, J., D., Sarris, P., *The Novels of Justinian*, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.

Munzer, S., R., *Theory of Retroactive Legislation*, Texas Law Review, Texas, vol. 61, br. 3, 1982., str. 309-482.

Pandects, Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Pandects> (11. travnja 2024.)

Potts, T. R., *Summary of the Institute of Gaius*, Oxford, London, 1907., str. 1-97.

Raćan, A., *Povratno djelovanje propisa*, Hrvatska pravna revija, br. 9, 2008., str. 1-8.

Rolf, J. C., *The Attic Nights of Aulus Gellius*, Perseus Catalog, 1927., dostupno na: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Gel.%2017.7&lang=original> (8. siječnja, 2024.)

Romac, A., *Institucije*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994.

Romac, A., *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973.

Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, 3. izdanje. Informator, Zagreb, 1989.

Romac, A., *Sentencije, Latina et Graeca*, Zagreb, 1989.

Ruspini, A., *Kanon 10. Zakonika i stečena prava*, Bogoslovska smotra, vol. 13, br. 1, 1925., str. 59 – 68.

Salway, B., *The publication and application of the Theodosian Code*, Mélanges de l'École française de Rome - Antiquité, vol. 125, br. 2, 2013., str. 327-354.

Sartor, G., *Leibniz's solution to the puzzle of Lex Falcidia*, Scienze Giuridiche, Scienze Cognitive e Intelligenza Artificiale, vol. 11, br. 1, 2018., str. 111 – 125..

Savigny, F., C., von., *System des heutigen Römischen Rechts*, Bei Veit und Comp., Berlin, 1849.

Schiller, A., A., *Jurist's law*, Columbia law Review, vol. 58, br. 8, 1958., str. 1226 – 1238.

Senatus consultum, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024, pristupljeno: (12. ožujka 2024.), <https://www.enciklopedija.hr/clanak/senatus-consultum>

Sorka, K., *Usucapio pro herede in The Institutes of Gaius*, Jagiellonian University in Krakow, Krakow, 2018.

Strain, R., *Family Matters: Augustan Legislation and the Retainment of Property Within Elite Family*, dostupno na: https://www.academia.edu/1774572/Family_Matters_Augustan_Legislation_and_the_Retainment_of_Property_within_Elite_Families, (3. svibnja 2024.)

Šarac, M.; Lučić, Z., *Actionem denegare: Podrijetlo uskrate sudovanja*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 45, br. 3, 2008., str. 449 – 463.

Treggiari, S., *Roman Marriage*, Clarendon Press, Oxford, 1992.

Ustav Republike Hrvatske (dalje u tekstu: Ustav RH), Narodne Novine, br. 56/1990, 135/1997, 113/2000, 28/2001, 76/2010, 5/2014.

V. McCreary, J., *Retroactivity of Laws: An Illustration of Intertemporal Conflicts Law Issues through the Revised Civil Code Act on Disinheritance*, vol. 62, br. 4, 2002., str. 1321 – 1352.

Watson, A., *The Digest of Iustinian*, vol. I-IV, The University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1985.

Wolodkiewicz, W., *Retroattività nel diritto romano e nei diritti odierni*, Demidov-Državno sveučilište u Jaroslavlju, Rusija, 2001., str. 137-143.

Zimmerman, R., *The Law of Obligations: Roman foundation of the Civilian tradition*, Juta, Munich, Cape Town, 1990.